

การศาสนกิจ การก่อสร้างพระราชวังบรมสถานมงคล
และกำหนดหัวเมือง วรรณกรรม การช่าง และวิทยาศาสตร์

การศาสนกิจ

การปฏิบัติศาสนกิจเท่าที่พบหลักฐาน ปรากฏว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทและกรมพระราชวังบวรมหาศัศกิดพลเสวยเพียงสองพระองค์เท่านั้นที่ปฏิบัติพระภิกษุกิจในค่านี้อย่างเต็มที่ ทั้งที่เป็นการปฏิบัติส่วนพระองค์และปฏิบัติตามพระราชโองการ โดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทไม่เพียงแต่ทรงเป็นกำลังสำคัญในค่านอาณาจักรเท่านั้น ยังเป็นกำลังสำคัญยิ่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในค่านศาสนจักรอีกด้วย และทรงปฏิบัติด้วยความศรัทธาและอย่างจริงจัง เพราะทรงตระหนักในพระภาระอำนาจหน้าที่ที่อัครศาสนูปถัมภกที่พึงปฏิบัติ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นศาสนกิจในค่านใดก็ทรงปฏิบัติด้วยความจริงใจและศรัทธาอย่างแรงกล้า เช่น ในคราวได้รับมอบพระราชอำนาจเสด็จเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระมณฑปที่พระพุทธรูปบาทสระบุรี ทรงยกตัวล่ายองประภิชฐานบนพระอังสา เสด็จพระดำเนินค้ำพระบาทจากที่ประทับท่าเจ้าสนุกไปจนถึงเขาพระพุทธรูปบาทโดยไม่คำนึงถึงความลำบากพระวรกายแต่อย่างใด¹

ในค่านการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ ก็ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญ คือ เป็นถึงประธานพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวงในการเข้าประชุมทำพิธีสังคายนาพระไตรปิฎก²

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 157-8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

ในด้านการปฏิสังขรณ์วัดและพระพุทธรูป ทรงกระทำด้วยความศรัทธาเพื่อเหตุผลของการฟื้นฟูศาสนา โดยปฏิสังขรณ์ถึง 9 วัด¹ พระพุทธรูปก็ทรงปฏิสังขรณ์อย่างมากมาย² แต่ที่สำคัญคือ ในคราวเสด็จไปรบพม่าที่เมืองลำปางและป่าซางเมื่อ พ.ศ. 2330 ก็ได้ถือโอกาสอัญเชิญพระพุทธรูปสีหิงค์มาเป็นของกุฎิเมืองไทยอีกด้วย นอกจากนี้พระองค์ก็ยังได้สร้างประโยชน์ต่อวงการศาสนาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ทรงเป็นผู้สร้างเครื่องป้าชา³ วิถีสุวรรณนารามเป็นอย่างถาวรขึ้น คือสร้างแบบกออิฐถือปูน นับว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อวงการศาสนาอย่างมาก เพราะในการปลงศพเจ้านายขุนนางหรือผู้มีบรรดาศักดิ์จำต้องมีเครื่องป้าชา แต่ยังไม่มียุคสร้างอย่างถาวร เคยสร้างด้วยไม้เพื่อใช้ชั่วคราวแล้วของรื้อถอน ดังนั้นการที่ทรงสร้างขึ้นในครั้งนี้นับว่าเป็นการช่วยขจัดความสิ้นเปลืองและความลำบากต่าง ๆ ในเรื่องงานปลงศพเป็นอันมาก⁴ จะเห็น

¹ เรื่องเดิม, หน้า 263. วัดที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงปฏิสังขรณ์ได้แก่ วัดสลัก (วัดมหาธาตุ) วัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) วัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) วัดบางลำภู (วัดสังเวชวิศยาราม) วัดสุวรรณคาวราม วัดส้มเกลี้ยง (วัดราชผาติการาม) วัดสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดครุฑและวัดสุวรรณนาราม.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ (พระนคร: ศิลปากร, 2496), หน้า 46.

³ เครื่องป้าชา ได้แก่ เมรุ สามสร้าง หอสวด หอทิ้งทาน โรงโชน โรงหุงระหา และโรงครัว.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาสกับตำนานมโหรี (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 4.

ได้ว่า ทรงปฏิบัติศาสนกิจอย่างมากมาย และเนื่องจากทรงเป็นกำลังสำคัญทั้งในค่าน
อาณาจักรและพุทธจักรดังกล่าว ดังนั้นการปฏิบัติศาสนกิจของพระองค์ในบางประการก็
ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจเหนือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลใด ๆ กล่าวคือ พระองค์
ทรงมีพระอำนาจในการเข้าแทรกแซงวงการศาสนกิจได้ เช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่ง
ไม่มีกรมพระราชวังบวรสถานมงคลใด ๆ ได้เคยปฏิบัติ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่น-
เกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งดำรงพระบรมราชอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน ก็มีได้ปรากฏว่าทรงใช้
พระบรมราชอำนาจในค่านนี้เทียบเท่ากับพระองค์เลย อุทาหรณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นถึง
การเข้าแทรกแซง หรือการดำรงไว้ซึ่งพระอำนาจเหนือวงการศาสนานั้นได้แก่ พระอ่า-
นาจในการแต่งตั้งพระราชาคณะ เลื่อนสมณศักดิ์ ถอดถอนพระภิกษุที่ประจบสอพลอ ตลอดจน
จนทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการวางมาตรการกีดขาดพิพากษาคดีคักสินประหารชีวิตพระ-
ภิกษุสามเณร หรือยับยั้งการลงอาญาสงฆ์ ซึ่งพระอำนาจในประการหลังนี้อันที่จริงตกแก่
สมเด็จพระสังฆราช เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเข้าแทรกแซงในเรื่องนี้ก็ยอม
แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระอำนาจเหนือผู้เป็นใหญ่ฝ่ายพุทธจักร

อนึ่ง พระอำนาจในการแต่งตั้ง เลื่อนสมณศักดิ์ และถอดถอนพระภิกษุที่ประจบ
สอพลอนั้น ทรงปฏิบัติเพื่อเหตุผลในการหนุนบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญ ควบในคอน
ปลายกรุงธนบุรี วงการศาสนามีการผันผวนไปในทางเสื่อมโทรมเศร้าหมอง ดังนั้นเมื่อ
พระองค์ทรงเป็นผู้รวมก่อร่างสร้างกรุงรัตนโกสินทร์กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก ก็ยอมมีพระอำนาจร่วมกันในการหนุนบำรุงฝ่ายพระพุทธจักรให้วัฒนาถาวร เพื่อ
เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งจิตใจปวงชนชาวไทยต่อไป โดยเริ่มอาราธนาพระราชาคณะสามองค์
ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถอดจากสมณศักดิ์เข้าดำรงตำแหน่งตั้งเดิม ซึ่งได้แก่สมเด็จพระ-
สังฆราช พระพุฒาจารย์ และพระพิมลธรรม ทรงแต่งตั้งพระราชาคณะฝ่ายรามัญซึ่งยังขาด
อยู่ ในขณะที่เดียวกันก็ถอดถอนสมณศักดิ์พระภิกษุสงฆ์ที่ประจบสอพลอ เช่น พระสังฆราชชั้น
วัดหงส์รัตนาราม แต่มิได้จับสึกเป็นฆราวาสเพราะรอบรู้พระไตรปิฎก เพียงแต่ลดสมณศักดิ์
ให้เป็นที่พระวันรัต นอกจากนั้นพระองค์ก็ยังจับพระวันรัต (ทองอยู่) และพระรัตนมณี

(แก้ว) ลีก็เป็นมรวาสดสวย หลังจากนั้นก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์ให้กับพระภิกษุสงฆ์จำนวนหน้า 1

ส่วนพระอำนาจในการแทรกแซงการพิพากษาคดีที่ตัดสินประหารชีวิตพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งควรจะเป็นพระอำนาจของสมเด็จพระสังฆราชนั้นได้แก่ การให้ลงอาญาประหารชีวิต สมเด็จพระวันรัต (ทองอยู่) เพราะมีความผิดใส่ร้ายพระองค์ให้ตองโทษจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชโองการขอชีวิตไว้ 2 จะเห็นได้ว่ากรณีที่ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการประหารครั้งนั้น มิได้ทำเพื่อประเทศชาติ หรือ เพื่อวงการศาสนาแต่อย่างใดหากแต่ทำไปด้วยความอาฆาตมาดร้ายเป็นการส่วนตัวเท่านั้น การทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการพิพากษาคดีที่ตัดสินประหารชีวิตมิได้มีเพียงครั้งเดียวในระยะเวลาที่พระองค์ดำรงพระชนมชีพ พระองค์ยังได้เข้าแทรกแซงในเรื่องดังกล่าวอีก คือ ในครั้งที่สามเมื่อชื่อ วัด ไค้จุกคอกไม้เพลิง เล่นความประมาท เป็นเหตุให้เกิดเพลิงไหม้พระมณเฑียรวัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุปัจจุบัน) กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงพระพิโรธมาก ถึงกับรับสั่งให้ลี้กออกจากสามแฉกจะให้เอาไปประหารชีวิตเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป แต่สมเด็จพระสังฆราชได้ถวายพระพร วิงวอนขอชีวิตไว้ ก็โปรดยกโทษประทานให้ 3 จะเห็นได้ว่า การดำรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการแทรกแซงการพิพากษาคดีและถึงกับตัดสินประหารชีวิตดังตัวอย่างดังกล่าวแล้วนี้ เมื่อพิจารณาดู อาจกล่าวได้ว่าพระองค์มิได้นำพระทัยเห็นมโนอาฆาตมาดร้ายจริงจังแต่อย่างใด เพราะเมื่อมีผู้ใดซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ ไ้ขออภัยโทษก็โปรดอนุญาต ประทานชีวิตให้ทุกครั้งไป

1 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 447.

2 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 26-7.

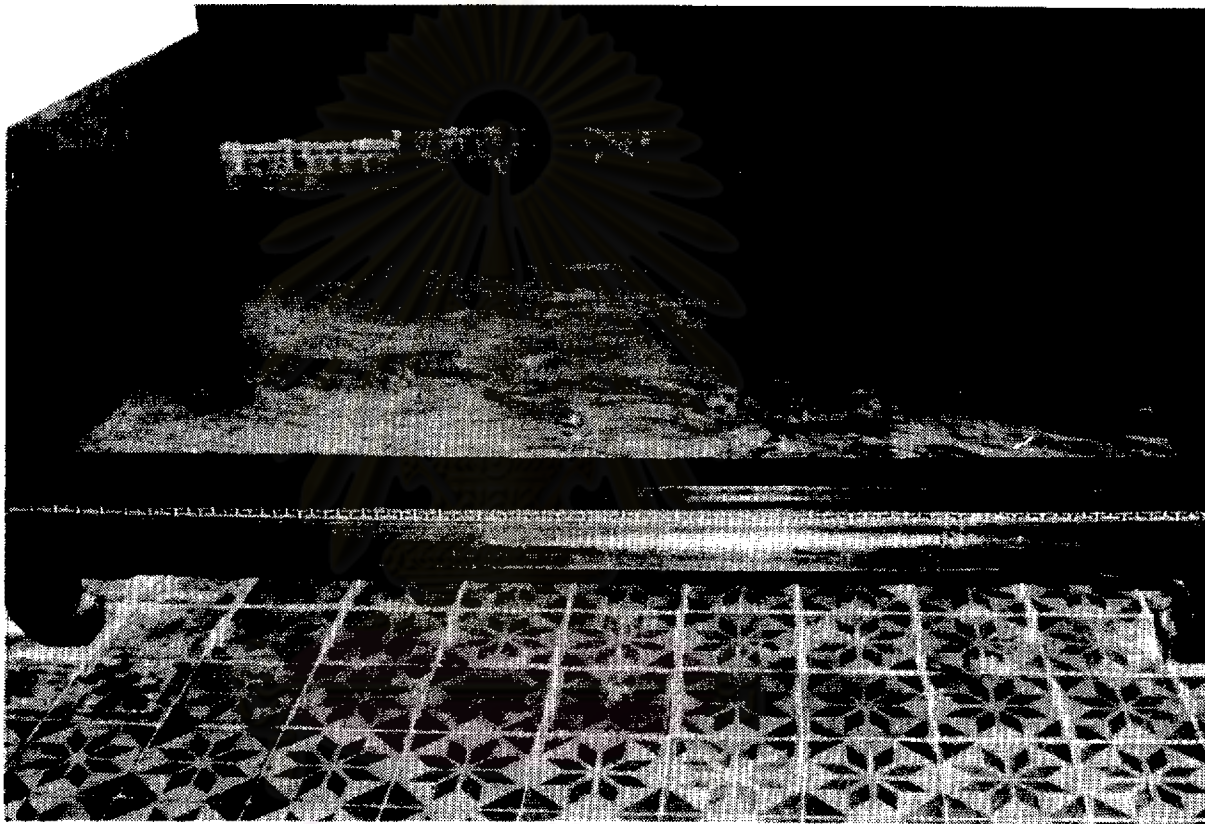
3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

นอกจากทรงเข้าแทรกแซงในการประหารชีวิตพระภิกษุสงฆ์แล้ว พระองค์ยังมีพระอำนาจในการเข้าแทรกแซง ยับยั้งการลงอาญาพระภิกษุสงฆ์ได้อีกด้วย ดังในกรณีที่พระนิกรมเจ้าอาวาสในส่วนักสมเด็จพะสังฆราชประพฤติมิควินัยสงฆ์ ถูกพระปลัดจันทน์วัดนาคฟ้องว่าทองอธิกรณถวายไปจูบฝ่าหมทองฉิม ผู้เป็นภรรยาพระยามหาอนุภาพ ปราบกัญพิจารณาความแล้วไต่ถามความเป็นจริงดังคำฟ้องร้อง¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกดำรัสให้เสียเสีย แต่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทกราบทูลขอไว้ โดยอ้างว่ายังไม่ถึงกับผิดศีลเพียงแต่อดคสมณศักดิ์เสียจากพระราชาคณะ บัพพาทนียกรรมเสียจากพระอารามให้ไปอาศัยอยู่กับพระสุเมธอนยวัคบางยี่เรือใน² พิจารณาให้เที่ยงธรรมแล้วพฤติการณ์ของพระนิกรมดังกล่าว เป็นการกระทำที่ผิดวินัยสงฆ์ แต่เนื่องจากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงไว้ซึ่งพระอำนาจอย่างมากประกอบกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเกรงพระทัยพระอนุชา จึงจำต้องอนุโลมตามคั้งที่ขอพระราชทาน

สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่กล่าวยกย่องว่าทรงปฏิบัติศาสนกิจอย่างเต็มทีนั้น เพราะพบหลักฐานว่าพระองค์ได้สร้างผลงานในค้ำนศาสนกิจไต่อย่างมากมาย ทั้ง ๆ ที่ดำรงพระยศในระยะสั้นมาก ผลงานในค้ำนศาสนกิจ ไต่แก่ทรงสร้างวัดใหม่ขึ้นสองวัดและปฏิสังขรณ์วัดเก่าสองวัด คือ สร้างวัดพระแก้ววังหน้าและวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ปฏิสังขรณ์ก็เป็นวัดเก่าที่เมืองนครราชสีมา ในเรื่องพระพุทธรูป ก็ทรงทำประโยชน์ไว้อย่างมากมายเช่นในคราวเสด็จศึกเวียงจันทน์ ไต่อยู่เชิญพระพุทธรูปมาหลาย

¹ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตราสามดวง (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2482), เล่ม 3, หน้า 42.

² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 452.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 พระแท่นทรงสิด ในสมเด็จพระบรมราชเจามทาศักกิลเสพ
 จุฬาลงกรณมหาวิทาลัย

องค์¹ แต่ที่สำคัญที่สุดคือ โศกเป็นผู้อุยเชิญพระพุทธชินสีห์มาจากเมืองพิษณุโลกมาประดิษฐานไว้ที่วัดมหรนิเวศวิหาร และพระโศกจากวัดสะพานเมืองเพชรบุรีมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดมหรนิเวศวิหารเหมือนกัน² นอกจากนี้พระองค์ยังประทานทรัพย์สินส่วนพระองค์ ในการอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์อย่างมากมายอีกด้วย เช่น ทรงถวายนิคยภัต แก่เปรียญสามประโยคที่ยังไม่ได้นิคยภัต เคียนละหนึ่งตำลึง ที่แปลได้สองประโยคพระราชทานเคียนละสามบาท ที่แปลได้ประโยคเดียวพระราชทานเคียนละครึ่งตำลึง นอกจากนี้ยังประทานจีวรสมณบริวารแก่ภิกษุที่มาไล่ป่าฎิโมกข์ไว้อีกด้วย ทรงบริจาคทรัพย์สินส่วนพระองค์จ้างอาจารย์บอกปริยัติในพระราชวังบวรสถานมงคลและยังทรงคิดสร้างศาลาบัตรเลื่อมถวายเปรียญเป็นตัวอย่างต่อมาอีกด้วย³ จะเห็นได้ว่า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพลย์ทรงปฏิบัติศาสนกิจในช่วงเวลาเพียง 8 ปี ใช้อย่างมากมาย ที่ทรงปฏิบัติอย่างมากมายเช่นนี้ อาจเป็นเพราะทรงมีพระประสงค์ที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับรัฐศาสนโยบายในอันที่จะฟื้นฟูพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง และคงประกอบด้วยทรงมีน้ำพระทัยเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้าอีกด้วย จึงได้บริจาคทรัพย์สินส่วนพระองค์หนุนบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระองค์จะปฏิบัติศาสนกิจรวมเป็นอัครศาสนูปถัมภกที่ดี ช่วยเหลือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเต็มที่ แต่พระองค์มิได้มีพระอำนาจมากมายที่จะเข้าแทรกแซงวงการศาสนาใดๆเลย

¹ สมเด็จพระวันรัต (ทับ), "เทศนาบวรราชประวัติ", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13, หน้า 193. "โศกแก่พระเสด็จพร้อมด้วยพระบรมราชทูตที่บรรจุอยู่หลายรอบพระองค์ พระฉันทผลสมอหน้าตัก 10 นิ้ว พระนากสวาคใหญ่หน้าตัก 10 นิ้ว พระนากสวาคเล็กหน้าตัก 8 นิ้ว และพระนากปรกติสาหน้าตัก 5 นิ้ว เป็นต้น".

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, หน้า 61, 66.

³ สมเด็จพระวันรัต (ทับ), เรื่องเดิม, หน้า 191.

เชนกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท อำนาจในการแทรกแซงศาสนกิจได้ คงสงวนไว้
เพียงแต่พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น

สำหรับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์อื่น ๆ เท่าที่พบหลักฐาน เพียงแต่
ปฏิบัติศาสนกิจไปตามภาระหน้าที่ที่เป็นของคฤหัสถ์สามัญชนเท่านั้น มิได้กระทำอย่างเต็มที่
หรือจริงจังประการใด ดังนั้นพระภารกิจโดยทั่ว ๆ ไปจึงเป็นงานคานการปฏิสังขรณ์วัด-
วาอารามเล็กน้อย ๆ นอกจากนั้น ก็เสด็จไปประพาสถิ่นฐานตามวัดต่าง ๆ เป็นประจำทุกปี
ขอที่น่าสังเกตก็คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะมีฐานะเสมอ "พระเจ้า-
แผ่นดิน" แต่ก็มีได้ทรงไว้ซึ่งพระบวรราชอำนาจเหนือวงการศาสนกิจแต่อย่างใด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลและตำหนักตามหัวเมือง

พระราชวังบวรสถานมงคลเป็นสถานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ก่อสร้างจึงสมควรเป็นอำนาจหน้าที่ของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลโดยเฉพาะ แต่ในบางครั้งที่การก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลก็ต้องถูกจำกัดขอบเขต หรือ ก่อสร้างอีกนัยหนึ่งตกอยู่ในพระราชอำนาจของฝ่ายพระราชวังหลวงได้ในบางกรณี ทั้งนี้เพราะพระราชวังบวรสถานมงคลถือว่าเป็นเครื่องเฉลิมพระอิสริยยศอันแสดงถึงพระอำนาจทางทฤษฎีประการหนึ่ง

การก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลอย่างจริงจังกระทำในสามรัชกาล คือ ในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ทั้งนี้เพราะในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นสมัยของการก่อตั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ ในรัชกาลที่ 3 ก็เพราะพระราชวังบวรสถานมงคลชำรุดทรุดโทรมมากมายและทิ้งร้างมานาน ในรัชกาลที่ 4 ก็เพราะถูกทิ้งให้ร้างนานถึง 19 ปี¹ และในรัชกาลนี้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรงพระบวรราชอิสริยยศเสมอ "พระเจ้าแผ่นดิน จึงมีการสร้างเพื่อเฉลิมพระยศอย่างมากมาย ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอีก 3 พระองค์ไม่มีบทบาทในการก่อสร้างมากนัก เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขณะดำรงพระยศไม่ได้เข้าประทับที่วังหน้าตามโบราณราชประเพณี เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระประสงค์เช่นนั้น คุ้มทรงน้อยพระทัยในคำสาป

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ, "ตำนานวังหน้า", เรื่องเดิม, หน้า 84. "เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ๑ ได้รับพระบรมราชโองการให้ไปปกครองวังหน้า ได้ออกพระโอษฐ์ว่า 'เออ อยู่ดีก็ก้ให้มาเป็นสมภารวังนี่'".

แข่งของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท¹ ประการหนึ่ง และพระองค์ทรงตระหนักถึงความทรากาพของพระองค์ด้วย ไม่ช้าก็จะสวรรคต จึงให้ประทับที่วังหลวงเสียจะได้ไม่ต้องโยกย้าย ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ ก็มีใ้ก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลอย่างมากมาย เพราะยังไม่ทรุกไทรมมาก ทรงซ่อมแซมเพิ่มเติมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็มีใ้สร้างขึ้นใหม่เลย เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้อย่างมากมายและมั่นคงถาวรอยู่แล้ว

การก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลที่กล่าวแล้วว่าทรงสร้างขึ้นอย่างจริงจังในสามรัชกาลนั้นเป็นเพราะ ในสมัยรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเป็นผู้ริเริ่มในการก่อสร้างพระมหาอุปราชและมีพระอำนาจมากจึงสามารถกะเกณฑ์ก่อสร้างให้ใหญ่โตตามความพอพระทัยได้ ดังนั้นการก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนี้ แม้จะเป็นการสร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ก่อสร้างอย่างใหญ่โตและด้วยฝีมือที่ประณีตงดงาม เพราะทรงตั้งพระทัยไว้ว่าเมื่อพระเชษฐาสวรรคตแล้ว พระองค์ก็จะได้รับราชสมบัติ และจะเสด็จประทับอยู่ในพระราชวังบวรสถานมงคลตามแบบอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไม่เสด็จลงมาอยู่วังหลวง แต่พระประวัติก็น่าจะได้เป็นไปตามอายุขัย²

¹ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 [ม.ป.ท. : ม.ป.ป.] , หน้า 23. ในพระราชนิพนธ์ทรงกล่าวถึงคำสาปแข่งของกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงสาปแข่งไว้ว่า "ของใหญ่ของโตคีคีของกูสร้าง ใครไม่ได้เข้าช่วยเข้าหนุนอุดหนุนให้แรง กูสร้างขึ้นด้วยกำลังข้าเจ้าบวรนายของกูเอง นานไปใครมีโชคลูกกู ถามาเป็นเจ้าของเขาคบครอง ขอนี้สง เทวดาจบันดาลอย่าให้มีความสุข" ดังนั้นเมื่อแต่งตั้งพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นพระมหาอุปราชจึงคำร์สว่า "ไปอยู่บ้านของของเขาทำไม เขารักแต่ลูกเต้าของเขา เขาแข่งเขาซักไว้เป็นนักเป็นหนา" (กุสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", หน้า 57.)

² กุสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", เรื่องเดิม, หน้า 42.

นอกจากจะก่อสร้างอย่างใหญ่โตแล้ว พระองค์ยังทรงสร้างเลียนแบบพระราชวังหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย โถงแก้ว สระสี่เหลี่ยมมีเกาะตรงกลาง เลียนแบบสระพระที่นั่งบรมยงค์รัตนาศน์ พระที่นั่งทิวไมกษัตริย์มานักเลี่ยนแบบพระที่นั่งทรงปืนในพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา¹ จากสถานที่ตั้งของแห่งดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าทรงมีเจตนาที่จะสถาปนาศระเกียรติยศให้ทัดเทียมฝ่ายพระราชวังหลวง แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือทรงพยายามสร้างปราสาทเช่นเดียวกับพระที่นั่งบรมยงค์รัตนาศน์ แต่เกิดเหตุไม่เป็นมงคลเสียก่อนคือ ผู้คักกบฏผู้หนึ่งหลอบเข้ามาประทุษร้ายพระองค์ถูกเจ้าพนักงานฆาตยาตรงบริเวณที่จะสร้างปราสาท พระองค์จึงเปลี่ยนพระทัยและคำรับว่า วังจันทร์เกษม (วังพระมหาอุปราชาอยุธยา) ก็ไม่เคยมีปราสาท ถ้าจะสร้างก็เป็นการเกินวาสนาจึงทำให้ยังเกิดเหตุร้าย พระองค์จึงไปรคิแห่งคเสีย² อย่างไรก็ตามแม้จะไม่ได้สร้างขึ้นแต่ก็แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระอำนาจที่จะสร้างพระราชวังบรรสถานมงคลได้ตามพระอริยาศัย แม้ว่าจะเป็นการเลียนแบบพระราชวังหลวงทำนองเป็นการแข่งพระบารมี ก็ทรงกระทำไคโดยไมถูกหักทวนแต่อย่างไค

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นสมัยที่มการบูรณะซ่อมแซมอย่างมากมาย เพราะพระมณเฑียรและสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งทำค้วยไม้แทบทั้งสิ้นนั้นชำรุดทรุดโทรมลงมาก การก่อสร้างพระราชวังบรรสถานมงคลของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ ไคพยายามเลียนแบบพระราชวังหลวงหลายอย่าง เช่น ทรงสร้างห้องพระโรงใหญ่ขึ้นโดยเลียนแบบพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงขนานนามว่าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย สร้างหอพระสองข้างบุษกระสัน หอทางทิศเหนือเป็นที่เก็บพระอริ เช่นเดียวกับหอพระธาตุมณเฑียรในพระราชวังหลวง หอทางไคเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เช่นเดียวกับหอพระสุราลัยพิมาน แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ ทรงสร้างวัดพระแก้ววังหน้าหน้าคงเกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราช-

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

วังหลวง โดยจะสร้างเป็นยอดปราสาทซึ่งเป็นสิ่งใหม่ไม่เคยปรากฏมีปราสาทในพระราชวังบรมสถานมงคลมาก่อน น่าจะสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นการยกพระเกียรติให้ทัดเทียมฝ่ายพระราชวังหลวง จึงทรงถูกขยับยั้งโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นการผิดราชธรรมเนียมประเพณี ทำให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีตกิพลเสพน้อยพระทัยมากจึงไปรบกวนให้เปลี่ยนเป็นหลังคางคกรมูช¹ จะเห็นได้ว่าสิ่งที่สร้างยอดปราสาทในพระราชวังบรมสถานมงคลนั้นทำให้ฝ่ายพระราชวังหลวงคู่หนึ่งว่าจะพยายามตีตนเสมอ แม้ว่ายอดปราสาทจะเป็นเครื่องเฉลิมพระยศอันเป็นการแสดงออกถึงพระอำนาจแต่ในทางทฤษฎีเท่านั้น ก็ยังถูกกำหนดขอบเขตมิให้เสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดินใด

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 การก่อสร้างในพระบรมราชวังไม่มีกำหนดขอบเขตแต่อย่างใด เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีฐานะเสมอ "พระเจ้าแผ่นดิน" จึงได้รับการเฉลิมพระเกียรติยศจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สร้างสถานที่ต่าง ๆ เลียนแบบฝ่ายพระบรมมหาราชวังได้หลายอย่าง ที่สำคัญที่สุดก็คือไปรบกวนให้สร้างปราสาทขึ้นในพระบรมราชวังได้โดยไม่มีการหักทอนแต่อย่างใด² และเนื่องจากทรงมีฐานะเสมอพระเจ้าแผ่นดินนี้เอง จึงสามารถที่จะสร้างได้ตามความพอพระทัยได้อีกมากมาย และสร้างคฤหาสน์และป้อมเป็นการถาวรทั้งสิ้น จึงทำให้พระบรมราชวังในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นพระราชวังที่ใหญ่โตสง่างามกว่าพระราชวังบรมสถานมงคลในสมัยใด ๆ อย่างไรก็ดีตามแม่จะสร้างได้ยกย่องเต็มที่ เป็นเพียงเครื่องเฉลิมพระยศที่แสดงถึงพระบรมราชอำนาจในทางทฤษฎีเท่านั้น ส่วนในทางปฏิบัติหาไม่มี

พระอำนาจในการก่อสร้างอีกประการหนึ่งคือ การก่อสร้างพระตำหนักที่ประทับหัวเมืองตามพระอภัยมณี พระอำนาจในค่านับปรากฏแต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ-

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-7.

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ทรงสร้างเลียนแบบสถาปัตยกรรมของประเทศทางตะวันตก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็นเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชกาลกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเกิดมีประ-
 เเพื่การเสด็จประพาสหัวเมืองขึ้นในรัชกาลดังกล่าว จึงต้องสร้างตำหนักที่ประทับขึ้น อัน
 1 ที่จริงประเพณีการเสด็จประพาสแปรพระราชสำนักมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว และพระ-
 ราชวังที่ประทับในหัวเมืองมีถึง 9 แห่ง 1 แต่เพิ่งมาฟื้นฟูในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นครั้งแรก
 2 คุ้มเสด็จไปเที่ยวประพาสตามหัวเมืองหลายเมือง ส่วนพระบาทสมเด็จพระ
 กวยศอกแห่งสองประการคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชในรัช-
 กาลที่ 3 นี้ ได้เคยเสด็จไปเที่ยวชุกงคตามหัวเมืองหลายเมือง ส่วนพระบาทสมเด็จพระ-
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์นั้น ก็ได้
 เคยเสด็จไปเที่ยวประพาสตามหัวเมืองหลายครั้ง ทั้งสองพระองค์ทรงประจักษ์แจ้งแก่
 พระปรีชาญาณว่าการเสด็จประพาสตามหัวเมืองเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง เพราะ
 สามารถจะทรงทราบความเป็นไปของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ทั่วถึง อีกประการหนึ่งในรัชกาล-
 ที่ 4 ได้ปรากฏมีการใช้เรือกลไฟเป็นพาหนะไต่ที่ อาจจะเดินทางไกลได้รวดเร็วกว่าแต่
 ก่อน คุ้มเสด็จสองประการดังกล่าวมาเป็นเหตุให้ทั้งสองพระองค์ทรงสร้างพระราชวังและ
 พระตำหนักที่ประพาสที่ต่าง ๆ สำหรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้สร้างพระ-
 บวรราชวังที่สี่ท่า เมืองสระบุรี ส่วนพระตำหนักตามหัวเมืองที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
 ทรงสร้างมีหลายแห่งได้แก่ พระตำหนักที่ประทับริมป้อมเสือซ่อนเล็บ เมืองสมุทรปราการ
 ทรงสร้างขณะอำนวยการบูรณะป้อมแห่งนั้น พระตำหนักที่ประพาส ณ ที่นางวังหน้าท่ามด
 บางนา เขตอำเภอพระประแดงอีกแห่งหนึ่ง และพระตำหนักที่ตำบลบางยี่ไทพระนครศรี-
 อยุธยาอีกแห่งหนึ่ง 2

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1 สมเด็จพระนครินทราธิราชวรานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง
ตำนานวังเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 95.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

เหตุใดในรัชกาลก่อน ๆ จึงไม่มีการสร้างตำหนักที่ประทับที่ประพาส ที่เป็นเช่นนี้เพราะ ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีราชการสงครามติดพันต้องเสด็จไปราชการสงครามแทบจะตลอดรัชกาล แม้จะมีเวลาดำรงจากราชการสงครามบ้างก็ทรงใช้เวลาไปสร้างพระนครเสีย จึงไม่ทรงว่างที่จะเสด็จประพาส ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แม้ไม่มีราชการสงครามที่ต้องเสด็จพระราชดำเนินหลายครั้งนัก ก็ยังทรงต้องเอาพระทัยใส่ในการสร้างพระนครต่อมาอีก และอีกสาเหตุหนึ่งก็คือพระราชวังที่พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเสด็จประพาสนั้นเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ก็ทางไกลและเดินทางไปมาไม่สะดวกเหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 2 และในรัชกาลที่ 3 จึงมักเสด็จประพาสในที่ใกล้ ๆ ซึ่งอาจจะไปมาถึงกรุงเทพฯ ได้ในเวลาวันเดียว เช่น เมืองสมุทรปราการและเมืองปทุมธานี เป็นต้น

อนึ่ง พระอำนาจในการเสด็จออกนอกราชธานีของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น มิได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรว่าทรงอยู่ในขอบเขตมากน้อยเพียงใด และอย่างไร แต่ที่ยอมรับที่เข้าใจกันว่าตามโบราณราชประเพณีจะต้องขอพระราชทานพระราชานุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินเสียก่อน และโดยมากพระเจ้าแผ่นดินก็มักไม่อนุญาตให้เสด็จประพาสหัวเมืองไกล ๆ นอกจากจะมีพระราชโองการให้เสด็จไปราชการบ้านเมืองหรือราชการสงครามเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะทรงตระหนักดีว่าหากทรงหละหลวมไม่ควบคุมอำนาจในคานนี้ จะเป็นการเปิดหนทางให้เสด็จออกไปชอมสมุญคนและอาชุกอการกบฏไฉนเอง อย่างไรก็ตามตลอดรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็มิได้มีโอกาสเสด็จประพาสหัวเมืองไกล ๆ นอกจากในราชการสงครามเท่านั้น เพราะไม่ทรงว่างจากพระภารกิจในคานการรวมกองสร้างประเทศ จึงไม่มีโอกาสออกไปเที่ยวเตร่อย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียว ที่โปรดการเสด็จเที่ยวเตร่ประพาสหัวเมืองโดยมิได้เกี่ยวข้องกับราชการ

บ้านเมืองแต่อย่างใด และมักจะเสด็จไปโดยพระบวรราชอัยยาศัย กล่าวคือ แม้มบางครั้ง จะถูกคัดค้านก็ไม่เชื่อฟัง หรือบางครั้งทูลว่าลาไปแห่งหนึ่งแกล้งเสด็จไปอีกแห่งหนึ่ง หรือ บางครั้งลาไปในระยะสั้นแกล้งเสด็จไปนานก็มี การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า- อยู่หัวไม่ถวายพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ สร้างความไม่ พอพระทัยให้กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพอสมควรและถึงกับออกพระโอษฐ์ว่า "ถึงคัดค้านไม่ได้แล้ว จะว่าไปทำไมให้ลำบากปากลำบากใจ ท่าน [พระบาทสมเด็จพระ- ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว] ปัดจะไม่ไหว แล้วก็ทำไม่รู้เสียให้ท่านสบายใจ ถึงจะอวดความรู้ไป ก็ ไม่เป็นประโยชน์อะไรนัก" ¹

การประพาศพระจริยาวัตร โดยพระบวรราชอัยยาศัยดังกล่าวนี เป็นเหตุให้เจ้านายฝ่ายพระบวรราชวังละเลยคำประกาศในเรื่อง "ลา" เสียด้วย โดยถือโอกาสตาม- เสด็จไปโดยไม่บอกกล่าวให้ฝ่ายพระราชวังหลวงทราบ อย่างไรก็ตาม แม้พระบาทสม- เ็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงประพาศโดยพระบวรราชอัยยาศัยดังกล่าว ก็มีใ้สร้าง ความยุ่งยากให้กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะมีใ้เสด็จไปของสุนัขคน หรือคิดก่อการกบฏแต่อย่างใด

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญไม่ทรงมีอำนาจในราชการบ้าน เมืองแต่อย่างใด จึงมีเวลามากมายที่จะเสด็จเที่ยวเตร่ประพาศตามหัวเมืองได้ แต่เนื่อง จากในรัชกาลนี้ได้เกิดการขัดแย้งกันอย่างรุนแรง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่- หัวจึงต้องควบคุมพระจริยาวัตรของพระองค์ให้รัดกุมมากกว่าเดิม เพื่อขจัดปัญหายุ่งยากที่ อาจจะเกิดขึ้นอีก และสิ่งหนึ่งที่ทรงควบคุมคือ การเสด็จประพาศหัวเมืองของกรมพระราช-

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226", สมุทโทคำ, เส้นดินสอดขาว, เลขที่ 36, เรื่องประกาศมอบราชการแผ่นดินให้สิทธิขาดและจดหมาย ถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ เรื่องการลาของเจ้านายฝ่ายพระบวรราชวัง.

วังบวรวิชัยชาญ ทรงมีพระบรมราชโองการควบคุมไว้ว่า

ถ้าจะมีที่เสด็จไปทาง ^{วันหนึ่ง}] ก็ดี เป็นทางไกล เห็นว่าไม่ควรจะ
 ราชที่หนึ่ง]

กราบทูลพระกรุณา แด่ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหาด-
 มาลากรมพระบำราบปรปักษ์ หรือบอกท่านเสนาบดีก่อนถ้าจะเสด็จไปทาง
 ไกล แรมหลายวันหลายราตรี ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาท-
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทราบก่อนจึงเสด็จได้ ¹

จะเห็นได้ว่า การควบคุมและจำกัดขอบเขตพระอำนาจของกรมพระราชวังบวร-
 สถานมงคลในคานนี้ เพิ่งปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นครั้งแรกและเป็นครั้งสุดท้าย
 อย่างที่ตาม แม้ในรัชกาลก่อน ๆ มิได้มีการจำกัดขอบเขต ก็ไม่ได้สร้างผลเสียแต่
 ประการใด ทั้งนี้เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์ทรงมีความจงรักภักดี
 อย่างแน่นแฟ้นนั่นเอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ อนุรักษ์ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์,
 เล่ม 2, หน้า 1870, "ภาคผนวก".

วรรณกรรม การช่าง และวิทยาศาสตร์

นอกจากพระภารกิจในราชการบ้านเมืองต่าง ๆ แล้ว กรมพระราชวังบวร-
สถานมงคลทุกพระองค์ ยังมีพระภารกิจที่ปฏิบัติไปตามพระอริยาศัย ซึ่งมีได้เกี่ยวข้องกับ
ราชการบ้านเมืองโดยตรง เช่น ผลงานด้านกวีนิพนธ์ นาฏกรรม ด้านการช่างและวิทยา-
ศาสตร์ เป็นต้น

ในผลงานด้านกวีนิพนธ์อันเรียกว่า "พระบวรราชนิพนธ์" นั้น ปรากฏว่ากรม-
พระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์ได้แสดงผลงานไว้อุปสมถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ทรงมีพระปรีชาสามารถ
ในคำอักษรวิธภาษาไทยอย่างแตกฉาน จึงได้นิพนธ์งานไว้มากมาย ทั้งที่เป็นประเภทฉันท
ก็มี เป็นบทละครก็มี และเป็นบทหุ่นก็มี สำหรับประเภทฉันทได้แก่ ฉันทนิราศเมืองนคร-
ศรีธรรมราช¹ ฉันทเรื่องนางจินตะหรา² ประเภทบทละครได้แก่เรื่องพระสมุท ทรง
นิพนธ์ให้เจ้าจอมมารคาเอมเล่นละคร³ ส่วนบทหุ่นได้แก่บทหุ่นจีน⁴ ทรงนิพนธ์เมื่อทรง

¹ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ, "ฉันทนิราศเมืองนครศรีธรรมราช", พระบวรราชนิพนธ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463), หน้า 121-50.

² กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ, คำฉันทเรื่องนางจินตะหรา (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2460), หังเล่ม.

³ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ, บทละครเรื่องพระสมุท (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หังเล่ม.

⁴ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ, "บทเล่นหุ่นจีน", บทเล่นหุ่น (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), หน้า 1-20.

เล่นหุ่นกระบอกหรือที่เรียกกันว่าหุ่นโหลดำ บรรดาบทกลอนที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์ไว้
ส่วนงานการแต่งก็ทุกเรื่อง ¹

ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์อื่น ๆ ก็ทรงแต่งไว้มากตามพระ-
อัชฌาศัย เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงนิพนธ์เพลงยาวไว้เรื่อง คือ
นิราศเสด็จไปปราบพม่าเมืองนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2329 ² เพลงยาวถวายพยา-
กรณ์เมื่อไฟไหม้พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทเมื่อ พ.ศ. 2332 ³ เพลงยาวเรื่อง
รบพม่าเมื่อ พ.ศ. 2334 ⁴ เล่มนี้มีชื่อเสียงมากเพราะเป็นการบรรยายความรู้สึกของ
คนไทยต่อพม่าชาติกีนขณะนั้นไว้อย่างรุนแรง และอีกเล่มหนึ่งคือเพลงยาวนิราศเสด็จ-
ไปที่เมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. 2336 ⁵

สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ทรงพระนิพนธ์เพลงยาวสังวาสเมื่อ
จะเสด็จไปรบพม่าที่เมืองถลางใน พ.ศ. 2352 ⁶ กับโคลงคำราช้างซึ่งนิพนธ์ไว้เมื่อ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยราชานุภาพ, "คำนำ", บทละครเรื่องพระสมุท,
หน้า ก.

² นิราศพระราชานิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (พระนคร: โรง-
พิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 1-17.

³ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท, "เพลงยาวถวายพยากรณ์", พระบวร-
ราชานิพนธ์, หน้า 1-2.

⁴ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี..., หน้า 237.

⁵ นิราศพระราชานิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท, หน้า 18-25.

⁶ พระบวรราชานิพนธ์, หน้า 9-10.

พ.ศ. 2358¹ นอกจากนี้ ยังมีเพลงยาวสังวาสอีกหลายบท ส่วนกรมพระราชวังบวร-มหาศักดิ์พลเสวย² แฉวจะทรงเป็นนักการทหาร เช่นเดียวกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระองค์ก็ไฉ่ไฉ่มีมือในกำกวีนิพนธ์ไว้มาก เพราะทรงนิพนธ์ได้ทั้งเพลงยาว ลิลิต และบทละคร สำหรับเพลงยาวที่มีชื่อมากคือ "เพลงยาวกรมศักดิ์" เป็นเพลงยาวไต่หอบกับพระองค์เจ้าการวดีพระธิดากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท³ บทประพันธ์ที่เป็นลิลิตได้แก่ลิลิตนิราศราชบุรี⁴ ส่วนที่เป็นบทละครนั้นได้แก่บทเบิกโรงเบิกเบ็ดเตล็ดทรงนิพนธ์ไว้เมื่อ พ.ศ. 2371 ได้แก่บทเบิกโรงจับดิงหัวค้ำ บทเบิกโรงเรื่องรำบรลงหางนกยูง บทเบิกโรงยักษ์สองกรรวิกพี่น้องคังพิธิ บทเบิกโรงเรื่องไพจิตราสูร นอกจากนี้ ยังมีพระนิพนธ์อีกชุดหนึ่ง คือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางเบญจกายหึงนางสุพรรณกัญญา⁴ และบทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-56.

² กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสวย, ประชุมเพลงยาวภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464), หน้า 1-21. [เพลงยาวกรมศักดิ์ทรงนิพนธ์ขณะดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสวยในรัชกาลที่ 3].

³ พระบวรราชนิพนธ์, หน้า 56-112.

⁴ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสวย, "บทละครเรื่องรามเกียรติ์", บทละครชุดเบิกเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2458), หน้า 56-92.

⁵ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสวย, บทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463), ทั้งเล่ม.

ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นผู้หนึ่ง¹ที่แสดงความสามารถในเชิงกวีนิพนธ์ไว้หลายรส เช่น ที่เป็นเพลงยาวสักกาทรงนิพนธ์ไว้สองบท¹ ที่เป็นบทแฉวลาวก็มี คือ บทแฉวลาวเรื่องนิทานนายคำสอนท่านองเป็นสุภามิตรของไทยทางเหนือ² ส่วนที่แสดงอารมณ์ขันก็มี คือพระราชนิพนธ์ทรงคอนขาราชการวังหน้า³

จะเห็นได้ว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์^๓ที่^๓มีความสนพระทัยในกานวรรณคดีไว้พอสมควร แม้บางพระองค์จะมีพระภารกิจในกานราชการบ้านเมืองอย่างมากมาย ก็มีไคละเลงานกานกวีนิพนธ์เลย

นอกจากงานในกานกวีนิพนธ์แล้ว กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ยังมีพระกรณียกิจส่วนพระองค์ที่แตกต่างกันไปตามความถนัดของแต่ละองค์ เช่น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นช่างที่เชี่ยวชาญ และทรงเป็นนักสะสมของเก่า ของแปลกใหม่ไว้อย่างมากมาย ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ทรงเป็นผู้ที่มีความถนัดในกานการช่างทั้งช่างแบบไทย และช่างแบบตะวันตก นอกจากนี้ ยังสันต์คในกานนาฏกรรมอีกด้วย

สำหรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบวรราชกรณียกิจในกานการช่างแบบตะวันตกซึ่งเป็นงานที่ทรงถนัดมากที่สุด พระองค์น่าจะทรงกระทำไว้มากเพราะไม่ไ้ทรงเกี่ยวข้องกับราชการงานเมือง แต่ปรากฏผลน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับผลงานของพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตลอดรัชกาลของพระองค์ทรงมีผลงานในกานการต่อเรือไว้เพียงสามลำ คือ เรืออาสาตรีรส เรือยงยศโยชฌิยา และเรือวรารัตนพิไชยซึ่งทรงค่างไว้ มาสำเร็จในรัชกาลที่ 5 กับสร้างเพิ่มเติมอีกลำหนึ่งคือเรือมงคลราชบัลลังก์เท่านั้น

¹ พระบวรราชนิพนธ์, หน้า 115-7.

² พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทแฉว เรื่องนิทานนายคำสอน (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), ทั้งเล่ม.

³ พระบวรราชนิพนธ์, หน้า 118-20.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะเป็นผลงานที่น้อยชิ้น แต่พระองค์ก็ได้แสดงความสามารถให้ประ-
 จักษ์แก่สายตาท้องชาวไทยและชาวต่างประเทศมาแล้ว โดยเฉพาะเรือยงกอโยชฌิยา
 ซึ่งได้รับคำยกย่องสรรเสริญมาก และได้ชื่อว่าเป็นเรือกลไฟลำแรกของกรุงสยาม คำสรร-
 เสริญเรือลำดังกล่าวนี้ ได้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ที่ออกใน พ.ศ. 2409
 ทั้งฉบับภาษาไทยและฉบับภาษาอังกฤษ ลงตีพิมพ์ในฉบับภาษาอังกฤษประจำวันที่ 22 มีนา-
 คมครั้งหนึ่ง และตีพิมพ์ในฉบับภาษาไทยถึงสองครั้ง คือ ฉบับประจำวันที่ 15 พฤษภาคม
 และฉบับวันที่ 22 ธันวาคม ในฉบับภาษาอังกฤษประจำวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2409
 โคกลงข้อความในหัวข้อ "เรือยงกอโยชฌิยา" กล่าวสรรเสริญสุกดิ์พระบาทสมเด็จพระ-
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

เราได้ขึ้นไปชมเรือรบอิมเพิร์กเนเบล [ยงกอโยชฌิยา] ของสมเด็จพระ-
 เจ้ากรุงสยาม เพื่อชมความสวยงามของเรือซึ่งโคกคสมอยู่ใกล้ ๆ
 บ้านพักของเรา เมื่อท่านได้เห็น ท่านจำจะต้องร้องอุทานทันทีว่า มันช่าง
 เป็นเรือที่ทันสมัยแบบยุโรปครบถ้วนบริบูรณ์ตลอดทั้งลำเรือเสียนี้กระไร
 ท่านแทบจะไม่เชื่อว่าเป็นเรือที่ค่อขึ้นในกรุงสยาม และโดยฝีมือของลูกเรือ
 ชาวสยามทั้งสิ้น และเมื่อท่านได้ก้าวขึ้นมาบนลำเรือ และได้ตรวจตราดู
 สายระโยงระยาง ตรวจจับ และรั้งกระสุน ตรวจดูห้องโถงใหญ่ ห้อง
 ของกัปตันและที่นอนในเรือทุกแห่งแล้ว ท่านจะได้รับความพอใจมาก และ
 จะพอใจมากยิ่งขึ้น เมื่อทราบว่าชาวสยามมิได้คอบกว่าชาวจีนในค่าน้ำกำลัง
 ของความคิดริเริ่มเลย และถ้าหากท่านได้คุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระปิ่น-
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระมหาอุปราชพระองค์ก่อนเป็นเวลานานอย่างที่เรารู้
 กันเคย ท่านจะเห็นความเฉลียวฉลาด ความชำนาญและความประณีต
 บรรจง ตลอดจนความเป็นผู้มีรสนิยมที่ดีของพระองค์ ที่ได้แสดงไว้ในเรือ

ด้านที่ทนายเห็น เพราะเรือลำดังกล่าวนี้เป็นงานของพระองค์และเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของพระองค์ในสมัยนั้น¹

ส่วนในฉบับภาษาไทยประจำวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2409 ก็ได้ลงข้อความสรรเสริญเรือลำนี้จากชาวต่างประเทศที่สิงคโปร์ ที่ได้มีโอกาสเห็นในคราวที่เรือลำนี้ได้แล่นไปถึงเมืองสิงคโปร์ว่า

... ชาวมาว่าคนผู้ใหญ่ในเมืองสิงคโปร์ได้สรรเสริญเรืออิมเปรกเนเบอว่า เป็นเรือสำแดงฝีมือ แลรุ่งเรืองแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม, แลเป็นที่บอกปัญญาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นด้วย, เพราะเรือนั้นเขาทำตามแบบของหลวงประทานจึงคีนัก เขาพากันสรรเสริญคนสำหรับเรือว่า เสื้อผ้าก็สะอาดแลประพาศก็ด้วย, เมื่อยังปืนสลุกนั้น ฟังเสียงปืนที่ยังเสมออยู่ ไม่ช้าไม่เร็วไปกว่ากัน ภาอไครยะยะกันทั้ง 21 นัด²

และในฉบับประจำวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2409 ก็ได้ลงข้อความชมเชยไว้อีกว่า

อนึ่งเรือรบกลไฟกรุงเทพ ฯ ชื่ออิมเปรกเนเบอด์ กับต้นเรือรบอังกฤษได้ขึ้นไปทวนเรือทั่วไป สรรเสริญทุกสิ่งที่ได้เห็นว่ามีมาก เมื่อเห็นลูกเรือเสื้อขาวสะอาดอยู่ในบังคับเรียบร้อย แลเห็นคนที่หัดปืนก็เรว่องไว ก็

¹ D.B. Bradley, ed., Bangkok Recorder, II (March 22, 1866) 11.

² คี.บี. บรัดเลย์, บรรณาธิการ, บางกอกเรคอร์ดเดอร์, 2 (15 พฤษภาคม, 1866) 68.

สรรเสริญว่าดีเหมือนแป้งอังกฤษยากที่จะพบ เรืออังกฤษที่เครื่องสำหรับเรือ
สวาคณองใสเหมือนเรือนี้ยากที่จะพบได้¹

จากข้อความในหนังสือพิมพ์ที่พิมพ์ถึงสามครั้งนี้ ย่อมแสดงให้เห็นแล้วว่าพระ-
องค์มีเพียงใคร่รับคำสรรเสริญจากชาวต่างประเทศในกรุงสยาม (มีหมอบรัดเลย์เป็นต้น) แต่ยังไม่
ได้รับคำสรรเสริญสุดดีจากชาวต่างประเทศที่ไม่ได้พบเห็นเรือของพระองค์ทั้งในเมืองไทย
และในต่างประเทศอีกด้วย

สำหรับเรือมงคลราชบัลลังก์ แม้เป็นเรือลำแรกที่ทรงต่อเติมจากเรืออเมริกันให้
เป็นเรือรบ และเป็นผลงานชิ้นแรกที่ทรงกระทำในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ยังทรงได้รับการ
ยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและจากปวงชนชาวกรุงสยามว่าเป็น
เรือที่ "จัดแจงสวาคณองงามหมดจดดีหนักหนา นารักน้าชม"²

จากคำสรรเสริญต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอัจฉริย-
บุรุษของพระองค์ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะพระองค์ไม่เคยเสด็จต่างประเทศเลย ไม่
เคยไปศึกษาวิชาการทหารเรือ การเดินเรือ การต่อเรือ จากต่างประเทศ เพียงแต่
อาศัยที่ปรึกษาพวกมิชชันนารี จากหนังสือ จากกาที่ไ้มีโอกาสเสด็จไปทอดพระเนตรเรือ
รบเรือสินค้าต่างประเทศที่เดินทางมากรุงเทพฯ และจดจำในสิ่งที่ตั้งถามเป็นบางครั้งบาง
คราวเท่านั้น ด้วยอาศัยหลักการเพียงเท่านั้น ทำให้พระองค์ทรงสามารถต่อเรือได้อย่าง
วิจิตรพิสดาร ดังนั้นคงไม่เกินความจริงนักหากจะกล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นอัจฉริยบุรุษ
แห่งกรุงสยามที่สมควรได้รับคำสรรเสริญอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ บรัดเลย์, เรื่องเดิม, 2 (22 ธันวาคม, 1866) 261.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5,

นอกจากผลงานในด้านการช่างต่อเรือแล้ว พระองค์ยังได้แสดงผลงานในด้าน
 วิชาวิทยาศาสตร์อีกเล็กน้อย เช่นทรงเป็นผู้ริเริ่มทำไฟแก๊สที่เรียกว่า "โรงกลั่นลมพระ-
 ประทีป" ¹ ใช้ในพระบรมราชวังเป็นท่านแรกในรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้ ยังมีสิ่งที่จะว่า
 กล่าวเสียไม่ได้ คือการที่พระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มงานด้านพิพิธภัณฑ์ที่สำคัญหนึ่ง และสม-
 ควรได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะพระองค์โปรดการเป็นนักสะสมของเก่า
 โดยเฉพาะเครื่องลายครามของจีนทรงมีมาก และของที่ทรงสะสมเป็นของชั้นดีเยี่ยมแทบ
 หั่งสิ้น ซึ่งได้แก่วัชชาจีนชนิดสีถ้วย เป็นถ้วยบางเรียกว่า "เปลือกไข" ถ้วยชุกนี้ยอมรับ
 กันในวงการของนักเลงเล่นของเก่าในสมัยนั้นว่าเป็นถ้วยชุกที่วิเศษกว่าถ้วยชุกใด ๆ ใน
 บรรดาที่มีอยู่ในกรุงสยามขณะนั้น ² และที่สำคัญกว่าสิ่งอื่นใดคือทรงมีพิพิธภัณฑ์หุ่นจำลอง
 ของชนิดต่าง ๆ ทั้งในด้านการเดินเรือและปรัชญาเมธี นอกจากนี้ ยังมีสิ่งแปลก ๆ ที่
 เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์อีกมากมาย ³ ซึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นนักสะสมของเก่า
 ใหม่ และแปลกประหลาดทันสมัยในวิทยาการแขนงต่าง ๆ ไว้มากมาย จนเมื่อสวรรคตแล้ว
 ทองเก็บไว้ที่ห้องมุขพระวิมานพระที่นั่งปัจฉิมภาณุชคานตะวันตกเฉียงใต้เกือบทั้งหมด ⁴
 นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานว่าพระองค์ได้ทรงสนับสนุนงานค้นคว้าทางการสำรวจ และชุกค้น
 เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ของราชสมาคมโบราณวัตถุโบราณสถานในภาคเหนือแห่งนครโคเปน-

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ "ตำนานวังหน้า", ประชุมพงศาวดาร
 ภาคที่ 13, หน้า 129-30.

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น
 (พระนคร: 2507), หน้า 89-90.

³ Bowring, op. cit., vol. I, p. 448.

⁴ สมเด็จพระยาคำรงฯ "ตำนานวังหน้า", เรื่องเดิม, หน้า 151.

เฮเกน และทางสมาคมโคสโงหนังสือและประกาศนียบัตรมาถวายพระองค์ด้วย นับว่าทรงเป็นบุคคลไทยคนแรกที่ทรงไปพระทัยในเรื่องก่อนประวัติศาสตร์¹

อนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตว่า การสร้างสิ่งใหม่ หรือ มีของใช้ใหม่ ๆ ที่มีประสิทธิภาพและทันสมัยแบบตะวันตกของพระองค์นั้น เป็นการกระทำเป็นการส่วนพระองค์เท่านั้น มีไชช่วยเหลือให้ฝ่ายพระราชวังหลวงได้รับความก้าวหน้าบ้างเลย² จึงเป็นเหตุให้ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการแข่งขันบ้าง เช่น ทรงทราบว่าวังหน้ามีสูบน้ำชนิดใหม่แบบตะวันตก มีขนาดเล็กและมีประสิทธิภาพสูง ใช้น้ำมันไฟได้รวดเร็ว พระองค์ก็โสดังให้ราชทูตที่เดินทางไปอังกฤษใน พ.ศ. 2400 ซื้อมาใช้ในพระราชวังหลวง นอกจากนี้พระองค์ยังมีรับสั่งให้ซื้อเรือเหล็กขนาดเล็ก ๆ เป็นเรือกำปั่นสกุเนอร์เพื่อไว้ใช้เล่นเพื่อเป็นเกียรติแก่พระองค์ แต่ถ่าซื้อเรือไม่ได้ ให้ซื้อเครื่องแต่งเรือกำปั่นแล่นใบกำปั่นกลไฟมา เพื่อแต่งเรือกลไฟที่ทำที่กรุงเทพฯ ฯ หรือเรือจระจิบโจรเพื่อจะได้เป็นเรือรบไว้สำหรับรักษาหน้าวัง เช่นเดียวกับเรือของฝ่ายวังหน้า สำหรับการแต่งเรือรบหรือเรือพระที่นั่ง พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ทูตสั่งเอกเรือรบ เรือพระที่นั่งของฝ่ายอังกฤษมาด้วย เพื่อจะได้นำความรูมาใช้ในฝ่ายพระราชวังหลวง³ จะเห็นได้ว่า แม้จะเป็นการแข่งขันระหว่างวังหลวงวังหน้าแต่ผลที่ได้รับกลับเป็นผลดี คือ เป็นการสร้างความเจริญให้กับกรุงสยามโดยทางอ้อม

¹ ธนิต อัญโพธิ์, เรื่องนารุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร (พระนคร: ศิลปากร 2510), หน้า 48.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ 5, หน้า 97.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

สำหรับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ไม่มีพระภารกิจในคานาราชการบ้านเมืองตั้งแต่เริ่มรัชกาลครั้งที่ไว้เคราะห์มาแล้ว พระองค์จึงมีเวลาที่จะปฏิบัติพระภารกิจส่วนพระองค์ที่ทรงถนัดได้มาก ซึ่งได้แก่งานในทางคานาการช่าง วิทยาการแบบตะวันตก และวิชานาฎกรรม

ในคานาการช่างแบบตะวันตก พระองค์ได้รับสมญานามว่าเป็นช่างเอกและมีความเชี่ยวชาญมากกว่าคนร่วมสมัย¹ เพราะทรงได้รับการศึกษาฝึกหัดอบรมจากสมเด็จพระบรมราชาธิบดีอย่างใกล้ชิดมากกว่าพระโอรสองค์ใด ๆ จึงมีความชำนาญในคานาการช่าง จักรกล และการต่อเรือกำปั่นรบเป็นอย่างดี นอกจากนี้ในกระบวนการช่างเบ็ดเตล็ด เช่น ช่างเคลือบ ช่างหุ่น เป็นต้น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า "เห็นจะไม่มีใครชำนาญยิ่งกว่าในสมัยเดียวกัน"² นอกจากนี้ก็ยังทรงสนักในวิทยาการแบบตะวันตกอีกหลายอย่าง เช่นสามารถทำแผนที่อย่างฝรั่งได้เป็นท่านแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 และยังไม่มีการจะกระทำได้อีกจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัด

ศูนย์วิทยพัทยาการ

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องราวราชทูตไทยไปยุโรปแต่โบราณมา", จดหมายเหตุแลนิราศลอนดอนของหมอมราโชไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2461), หน้า 13.

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 78.

ตั้งพนักงานแผนกขึ้นในกรมมหาดเล็ก จึงได้มีการเรียนวิชาทำแผนทุกอย่างจริงจังขึ้น¹ นอกจากนี้ยังทรงมีความสนพระทัยในเรื่องแร่ธาตุอย่างมากอีกด้วย ถึงกับสร้างโรงถลุงแร่ไว้ ในพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงรวบรวมแร่ต่าง ๆ ไว้เป็นอันมากโดยทรงพยายามเสาะแสวงหาแร่ต่าง ๆ ในประเทศมาตรวจตราแล้วทำบัญชีมีนามทั้งภาษาไทยและภาษาละติน แต่เรื่องโรงถลุงแร่ นั้นไม่ทราบว่าทรงมีพระประสงค์เพื่อทำประโยชน์อย่างใด² ในคานาวิทยากถ พระองค์ทรงสนพระทัยและมีการทดลองในพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่เสมอ ๆ ซึ่งนับว่าทรงมีความก้าวหน้ากว่าฝ่ายพระราชวังหลวงมาก เพราะได้มีชาวต่างประเทศชื่อ นายบี รัชวาล (B. Reachwal) และภรรยาได้มาเปิดการแสดงมายากลประกอบดนตรีที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2416 เขาได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากชาวไทยเมื่อคราวได้เปิดการแสดงในพระบรมมหาราชวัง แต่เมื่อมาเปิดการแสดงที่ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลกลับได้รับความนิยมน้อยกว่าฝ่ายพระบรมมหาราชวังมาก เพราะกรม-

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79. สมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพศรีเดชาว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสถึงเมืองไทรโยคครั้งแรกใน พ.ศ. 2420 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถวายแผนที่ลำน้ำน้อยตลอดทางที่ประพาส เป็นแผนที่ทำอย่างฝรั่ง เป็นของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทำขึ้น พระองค์ศรีเดชาตอบว่า ดูเหมือนเข้าใจกันในสมัยนั้นว่าไม่มีผู้อื่นจะทำได้ ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้เริ่มจัดพนักงานแผนกขึ้นในกรมมหาดเล็ก ในสมัยนั้นสมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพเป็นผู้บังคับการ พอทำแผนที่พระนครสำเร็จ นำทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีพระราชดำรัสรับสั่งว่า "เอาขึ้นไปอวดให้วังหน้าดูสักที" สมเด็จพระยาตากำรฯ จึงนำแผนที่ขึ้นไปตามรับสั่ง กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้ทอดพระเนตรก็โปรดศรีเดชาว่า "วิชานี้คนจะ อูสาห์ฝึกหัดต่อไปเถิด".

² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

พระราชวังบวรวิชัยชาญทรงมีความชำนาญในศิลปมายากลพอสมควร¹

นอกจากวิชาช่างแบบตะวันตกแล้ว ในกระบวนการช่างเบ็ดเตล็ดเช่นช่างเคลือบ ช่างหุ่นก็ยังทรงถนัดอีกด้วย สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพถึงกับกล่าวว่า "เห็นจะไม่มีใครชำนาญยิ่งกว่าในสมัยเดียวกัน" และกล่าวว่าเป็นความจริงเพราะทรงแสดงผลงานไว้หลายชิ้น เช่น ทรงคิดทำเครื่องด้วยเงินขึ้นแต่เป็นการเขียนมิได้ปั้นรูปทำของใหม่ พระองค์เอาหุ่นเครื่องด้วยชาวของเงินมาเขียนสีนอกเคลือบ โดยมากทรงทำลายน้าทอง ผูกลายไทยแบบต่าง ๆ มาเขียน อย่างไรก็ตาม ทรงทำโค้งงอมาก² แต่มิได้ทำเป็นลำเป็นสัน ทรงทำแต่เพียงเป็นของถวายเป็นของใช้บ้าง แจกบ้าง ทำอยู่ไครคราวหนึ่งก็เลิกไป นอกจากทำเครื่องด้วยเงินแล้วพระองค์นิยมทำกลองไม้จันทน์ กระโถนเขียนลายภาพต่าง ๆ ทำสำเนาพิกากระ และกระคุมกระอีกมากมาย³

จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงมีความถนัดในด้านการช่างอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นช่างไทยหรือช่างแบบตะวันตก ทั้งนี้ ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้านายที่มีความเชี่ยวชาญจนไม่มีผู้ใดเสมอเหมือนได้ในสมัยเดียวกัน พระองค์จึงได้รับการเสนอชื่อจาก ดร.อาร์มอทังสูงสุดและคอมมิสแซร์ฝรั่งเศสในไทยไปยังกระทรวงธรรมการและศิลปากร (Ministère de l'Instruction Publique et des Beaux-Arts) เพื่อขอประกาศนียบัตรมาประ-

ศูนย์วิทยพัทยาการ

¹ Smith, op. cit., V (1873) 319.

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ่านปั้น, หน้า 59.

³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันภาค 10 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478), หน้า 45, 90.

กับพระเกียรติยศในฐานะที่ทรงเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในสาขาวิชาช่าง ¹

นอกจากความสามารถในด้านการช่างแขนงต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว พระองค์ยังได้แสดงพระปรีชาสามารถในด้านนาฏกรรมไว้อีกมากมาย ได้แก่ การเล่นหุ่นไทย หุ่นจีน การเชิดหนัง และการเล่นจิ้ง 4 ประการนี้ที่ได้รับการยกย่องมาก คือ การเล่นหุ่นและการเล่นจิ้ง ในเรื่องการเล่นหุ่นไทยปรากฏว่า ได้รับคำสรรเสริญอย่างมากจนรู้ไปถึงพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับปรารภว่าจะทอดพระเนตร จึงปรากฏในพระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2419 ว่า

ด้วยฉันทราบว่าเธอมีหุ่นอย่างใหม่ สรรเสริญกันว่าดีนัก ฉันอยากจะเห็น จะขอหามาเล่นงานท่าขวัญช่าง 3 วัน คือ วัน $\frac{6}{5}$ $\frac{9}{8}$ คำนี้นั้นละสักชั่วโมงหนึ่ง ให้ตั้งโรงที่หน้าพลับพลาสนามไชย ขอให้เธอจัดกาไรมาเล่นตามกำหนดด้วย ได้ฤกษ์ครั้นในการท่าขวัญแลเป็นที่สบาย ²

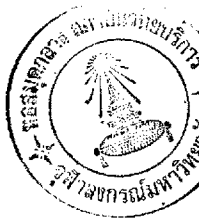
ส่วนในเรื่องการเล่นจิ้งนั้น ปรากฏว่าพระองค์ได้รับการสรรเสริญเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับการเล่นหุ่นไทย เพราะใช้วิธีเล่นเต็มตัวราวอย่างจีน แม้แต่ในเรื่องเครื่อง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ร. ที่ $\frac{424}{44}$, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวรฯ, วัน 3 $\frac{4}{4}$ ค่ำ จ.ศ. 1244 (27 มีนาคม 2425).

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวรฯ วัน 4 $\frac{7}{7}$ ค่ำ จ.ศ. 1238 (14 มิถุนายน 2419), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

หุ่นไทย ปีพระหัตถ์กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

หุ่นจีน ปีพระหัตถ์กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

คู
จุฬา

ตกแต่งเครื่องอาภรณ์ ก็ดีกว่าจีวรโง่งอื่น ๆ ทั้งสิ้น คำสรรเสริญจีวรของพระองค์จากผู้นิยมได้ปรากฏในหนังสือพิมพ์ "จดหมายเหตุสยามไสมย" ซึ่งออกตีพิมพ์ในขณะนั้นว่า

...ในคราวนี้มีคนนิยมยินดี ถวายจีวรในกรมพระราชวังบวรที่ทรงฝึกหัดขึ้นใหม่อีกนั้นก็เป็นที่คนสรรเสริญ กล่าวกันว่าราชการสิ่งใดในพระองค์ท่านยังไม่มี ก็ทรงพระอุสาหฝึกหัดการเล่นอื่นไว้เป็นที่สง่างามในบ้านเมือง ซึ่งทรงขึ้นไว้ทั้งนี้คิดเห็นคะเนใจว่า เพื่อจะต่อสู้กับจีวรจีนให้ปรากฏว่าจีนจะฝึกหัดเล่นดี ฤาคนในไทย ๆ ก็หัดได้ก็ ๆ เหมือนกัน และให้ปรากฏแก่คนที่ชอบดูการสนุกนี้ ในการเล่นจะไต่คิดลึนว่าคนในไทยก็หัดได้ก็เหมือนกัน ดังนั้นก็เป็นเกียรติยศขึ้นอย่างหนึ่ง เพราะมีการเล่นอย่างเอกอย่างค้ำขึ้นในบ้านเมืองใดก็เป็นที่สง่างามครีกครั้นแก่บ้านเมืองนั้น ¹

นอกจากทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในคานการช่างและนาฏกรรมต่าง ๆ ดังไต่กล่าวแล้วนี้ พระองค์จึงมักได้รับพระบรมราชโองการให้ช่วยราชการบ้านเมืองในแง่ของวัฒนธรรมอยู่เสมอ ๆ เป็นต้นว่า โปรดให้จัดหุ่นมาแสดงทอดพระเนตรบ้าง โปรดให้จัดผลิตผลคานการช่างมาตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาบ้าง ² บางครั้งก็โปรดให้จัด

¹ เอส. เจ. สมิธ, บรรณาธิการ, จดหมายเหตุสยามไสมย, 2 (30 เมษายน, 1246 [2427]) 19.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, วัน 6-11 ค่ำ จ.ศ. 1238 (6 ตุลาคม 2419), ได้จากนายณัฐวุฒิ, สุทธิ-สงคราม.

ทำเป็นของถวายบ้าง¹ ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็มีได้ปีคั้งอำพรางความรู้ในค่านวิชาช่างเลย ในคราวที่มีราชการงานเมืองพระองค์มักจะยื่นความจำนงที่จะเข้าช่วยเหลืออยู่เสมอ ๆ ยกตัวอย่างเช่นในงานพระเมรุพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พระองค์ที่ ๓ ซึ่งช่างร่าง ช่างเรือ ช่างทหาร ช่างสลัก และช่างแกะซึ่งเป็นช่างที่มีฝีมือมาแต่ในรัชกาลที่ 4 มาช่วยเหลือ

จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติพระภารกิจไปตามความถนัดตามพระอัธยาศัยของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ละองค์ แม้จะมีได้กอบประโยชน์ในราชการบ้านเมืองโดยตรงนัก แต่ก็นับว่าให้ประโยชน์และคุณค่าในทางด้านความเจริญทางด้านวัฒนธรรมแก่บ้านเมืองไม่น้อย โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญนับได้ว่าทรงมีส่วนพัฒนากรุงสยามให้มีความเจริญล้ำหน้าประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันภาค 11 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2478), หน้า 69.

บทสรุป

ความเหมาะสมและความไม่เหมาะสมของตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ประเพณีการสถาปนาตำแหน่งพระมหากษัตริย์มีได้ปรากฏแต่เพียงในประเทศไทยเท่านั้น ในราชอาณาจักรใกล้เคียง ได้ยึดถือประเพณีดังกล่าวด้วยเหมือนกัน โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ที่สำคัญได้แก่ กัมพูชา พม่า และลาว ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในดินแดนดังกล่าว มีชื่อเรียกเพี้ยนกันไปตามสำเนียงภาษาของประเทศตน แต่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย มีโครงสร้างแบบของอินเดียทุกประการ ไม่ หากแต่นำไปดัดแปลงให้แตกต่างออกไปตามความเหมาะสมของประเทศตน แม้จะมีชื่อแตกต่าง แต่ในส่วนใหญ่แล้วมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ทั้งในค่านหลักเกณฑ์การสถาปนา พระอำนาจและหน้าที่ และสิทธิในราชสมบัติ ในค่านหลักเกณฑ์ในการสถาปนา มีหลักเกณฑ์ที่คล้ายคลึงกัน คือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้สถาปนา ส่วนใหญ่สถาปนาพระราชโอรสอันประสูติจากพระอัครมเหสี แต่ในกรณีที่ไม่มีพระราชโอรส ก็จะสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช ในค่านพระอำนาจและหน้าที่ พระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระอิสริยยศในฐานะเป็นที่สองรองจากพระเจ้าแผ่นดิน ทรงปฏิบัติราชการแผ่นดินไปตามพระบรมราชโองการและทรงมีสิทธิในราชสมบัติโดยชอบ

เกี่ยวกับหลักเกณฑ์ในการสถาปนาพระมหากษัตริย์ในแผ่นดินไทย หลักเกณฑ์ในสมัยสุโขทัยมีไต่บังไว้ชัดเจนนัก เพียงแต่กล่าวว่าพระเจ้าลิไทยพระราชโอรสพระเจ้าเลอไทยเป็นพระมหากษัตริย์ครองเมืองศรีสัชนาลัย ไต่บังทั้งหมดปรากฏการจลาจลในราชธานีขณะที่สมเด็จพระเจ้าอภัยราชาธิราชขึ้นเสวยราชสมบัติ และข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่ว่า เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์สวรรคต ราชสมบัติได้ตกอยู่กับพระราชโอรสองค์แรกคือพ่อขุนบาลเมือง ครั้นสิ้นพ่อขุนบาลเมือง พ่อขุนรามคำแหงเป็นพระราชอนุชาได้ขึ้นครองราชย์ เมื่อนำข้อความทั้งสองประกอบกัน อาจสันนิษฐานเป็นหลักเกณฑ์ในการสถาปนาพระมหากษัตริย์ได้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์โตเป็นพระมหากษัตริย์

อุปราชรับรัชทายาท ครั้นเมื่อพระมหาอุปราชได้เสวยราชย์ แต่ไม่มีพระราชโอรส พระอนุชาที่ย่อมควรจ้ตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชรับรัชทายาทสืบต่อมา

ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งพระมหาอุปราชได้รับการระบุบังคับเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งได้ตั้งกฎมนเฑียรบาลกำหนดฐานะของพระโอรสไว้ว่า พระราชกุมารอันเกิดจากพระอัครมเหสีเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า พระราชกุมารอันเกิดจากแม่ยั่วเมืองเป็นพระมหาอุปราช ซึ่งก็ยังมีความหมายที่คลุมเครืออยู่ อาจตีความได้ว่า พระราชกุมารที่จะอภิเษกเป็นรัชทายาทถ้าประสูติแต่พระมเหสี เรียกว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า ถ้าประสูติจากพระมารดาที่มีบรรดาศักดิ์รองลงมาจึงเรียกว่าพระมหาอุปราช การที่มีบัญญัติตำแหน่งพระมหาอุปราชดังกล่าวนี้ คงจะหมายความว่าจะให้ป็นรัชทายาทในกรณีที่ไม่มีพระราชกุมารอันประสูติแต่พระอัครมเหสี จะแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าที่รัชทายาทก็ยังรัชชอยู่ ควบเกรงว่าพระมเหสีอาจจะประสูติพระราชโอรส จึงให้ไปครองเมืองอย่างป็นอุปราช (อย่างอินเดีย) แต่ให้เรียกว่าพระมหาอุปราช เพราะมีตำแหน่งเป็นเทียบที่รัชทายาท ดังนั้นตามกฎมนเฑียรบาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตำแหน่งพระมหาอุปราชในความหมายดั้งเดิมที่เป็นผู้รับรัชทายาท กลายเป็นตำแหน่งเทียบที่รัชทายาทไป ส่วนรัชทายาทโดยตรงกลับบัญญัติศัพท์ขึ้นใหม่ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้า แต่เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดาร กลับปรากฏมีการแต่งตั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าเพียงครั้งเดียว ดังนั้นคำที่ใช้เรียกในพระราชพงศาวดารจะถือเป็นหลักแน่นอนไม่ได้ว่าองค์ใดเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า องค์ใดเป็นพระมหาอุปราช เพราะขึ้นอยู่กับผู้แต่งพระราชพงศาวดารที่จะบันทึกลงไปตามความเข้าใจของตน

นอกจากในกฎมนเฑียรบาลที่กำหนดตำแหน่งพระมหาอุปราชแปลกไปแล้ว ยังปรากฏตำแหน่งพระมหาอุปราชในกฎหมายทำเนียบศักดิ์นาพลเรือนซึ่งตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเช่นเดียวกัน ได้กล่าวถึงตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ถือศักดินา 10,000 เรียกว่า "เจ้าพระยามหาอุปราช" มียศสูงกว่าสมุหนายกและสมุหกลาโหม การที่มีตำแหน่งพระมหาอุปราช ที่มีทั้งยศเจ้าและขุนนางดังปรากฏในกฎหมายเช่นนี้ อาจ

วินิจฉัยได้ว่า ประเพณีไทยแต่เดิมมา พระราชกุมารที่จะรับรัชทายาทคงจะเป็นพระมหาอุปราชทั้งสิ้น บรรดากษัตริย์สมเด็จพระพุทธเจ้าและเจ้าพระยามหาอุปราชคงเป็นตำแหน่งที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ ดังนั้นอาจจะสรุปหลักเกณฑ์ในการสถาปนาพระมหาอุปราช (ซึ่งจะเรียกว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าก็ตาม หรือเรียกว่าพระมหาอุปราชก็ตาม) ผู้รับรัชทายาทนั้น ในเบื้องต้นคงสถาปนาแก่พระราชโอรสทั้งสิ้น และคงมีทุกรัชกาล เว้นเสียแต่มีความขัดข้อง เช่นไม่มีพระราชโอรส หรือ พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ไม่ทันแก่ตั้งเป็นต้น

ภายหลังจากที่ตั้งกฎมณเฑียรบาลแล้ว ตำแหน่งพระมหาอุปราชที่ปรากฏขึ้นตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา โคคลึกลายไปในลักษณะกว้าง ๆ ดังนี้คือ ในยามบ้านเมืองเป็นปกติตำแหน่งพระมหาอุปราชส่วนมากเป็นไปตามกฎมณเฑียรบาล คือมักได้แก่พระราชโอรส แต่ในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชโอรส หรือ พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ ตำแหน่งพระมหาอุปราชมักได้แก่ผู้ใดใกล้ชิดรองลงมา คือ สมเด็จพระอนุชาธิราช (อันสมเด็จพระอนุชาธิราชก็อาจเป็นพระมหาอุปราชได้อีก ในกรณีที่เคยเป็นพระนัดดาด้วยกันมา ทั้ง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโอรส) แต่ในยามบ้านเมืองเกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติ โดยเฉพาะในยามเกิดปัญหาอุกฉกรรจ์ ตำแหน่งพระมหาอุปราชก็คลึกลายกลายเป็นตำแหน่งสำหรับตอบแทน หรือ ป้อนำเห็นใจความชอบของผู้ช่วยชิงราชสมบัติ โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นผู้มีเชื้อสายที่ใกล้ชิดหรือไม่ จะเป็นผู้ใดก็ได้ที่เป็นกำลังสำคัญในการนี้ ด้วยเหตุนี้เอง ในบางครั้งตำแหน่งพระมหาอุปราชตกไปอยู่กับผู้ที่ไม่สมควรที่จะได้รับราชสมบัติ และด้วยเหตุผลของการสถาปนาดังกล่าว จึงทำให้ตำแหน่งพระมหาอุปราชแต่เดิมเป็นผู้มีสิทธิในราชสมบัติโดยตรง กลับกลายเป็นตำแหน่งที่อาจจะมีสิทธิและไม่มีสิทธิในราชสมบัติ เพราะก่อนจะสวรรคตพระเจ้าแผ่นดินอาจจะตั้งพระราชโอรสรับรัชทายาทขึ้นอีกก็เป็นได้ จึงเป็นเหตุให้เกิดศึกกลางเมืองระหว่างพระราชโอรสฝ่ายวังหลวงกับวังหน้าอยู่เสมอ

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งพระมหาอุปราชกลับกลายเป็นตำแหน่งที่มีขึ้นด้วยสถานการณ์บังคับแทบทั้งสิ้น ในรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหาอุปราช เพราะทรงสร้างสมพระบารมีมาด้วยกัน ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟักกรมขุนเสนาบดีกรมขุนเสนาบดีสมเด็จพระ-

อนุชาธิราชเป็นพระมหาอุปราช ด้วยเหตุที่ไค้ดำรงพระยศเป็นพระมโหฬารมาด้วยกันแต่ในรัชกาลที่ 1 ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนากรมหมื่นศักดิ์พลเสพยพระปิตุลาขึ้นเป็นพระมหาอุปราช เพราะทรงเป็นกำลังสำคัญที่สนับสนุนให้ไค้ราชสมบัติ ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช ก็สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ให้ดำรงพระยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน เพราะทรงเชื่อในคำรพยากรณ์ แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 ตำแหน่งพระมหาอุปราชไค้คลี่คลายไปในทางที่เลวร้าย คือ กลายเป็นเครื่องมือในการเล่นการเมืองของผู้มีอำนาจในขณะนั้น ดังนั้น เมื่อพิจารณาตำแหน่งพระมหาอุปราชในสมัยนี้ อาจกล่าวได้ว่าไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอนแต่อย่างใด ความมุ่งหมายในการสถาปนาที่ผันแปรไปจากความหมายเดิม ความผันแปรต่าง ๆ นี้จึงบังเกิดผลเสียอย่างมากมายอันจะนำไปสู่การอวสานของตำแหน่งนี้โดยสิ้นเชิง

อนึ่ง หลักเกณฑ์ในการสถาปนาตำแหน่งพระมหาอุปราชมิได้ระบุไว้ให้ชัดเจน การสถาปนาจึงเป็นไปตามพระราชอัชฌาศัยของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นเหตุให้ตำแหน่งพระมหาอุปราชของไทยมีการวิวัฒนาการสูงสุด มีฐานะเสมอพระเจ้าแผ่นดินก็มี ดังปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยาสามครั้ง¹ และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อีกครั้ง

เมื่อตำแหน่งพระมหาอุปราช หรือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลไค้คลี่คลาย และผันแปรไปเช่นนี้ ย่อมบังเกิดปัญหาตามมาหลายประการ

ปัญหาแรก คือ ปัญหาการสืบราชสมบัติ เนื่องจากไม่มีกฎหมายใดที่ระบุอย่างชัดเจนว่าตำแหน่งพระมหาอุปราชเป็นตำแหน่งสืบราชสมบัติ แต่ไค้ยึดถือตามพระราชพงศาวดารที่ว่า พระมหาอุปราชมักไค้แก่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่และได้รับราชสมบัติโดยมาก จึงเชื่อถือและยึดมั่นกันเป็นประเพณีว่า พระมหาอุปราชเป็นผู้รับราชสมบัติ เมื่อยึดถือกันมาเช่นนี้และเมื่อเหตุผลในการสถาปนาตำแหน่งพระมหาอุปราชไค้คลี่คลาย ผันแปรไปโดยปราศจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดปัญหาขึ้นว่าผู้ที่สมควรจะได้รับราชสมบัติก็แต่งตั้งให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งนี้ ยกตัวอย่าง เช่น ในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่เห็นชัดก็คือ

¹ ดูบทที่ 1 หน้า 30.

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมสร้างความไม่พอใจให้แก่ฝ่ายวังหลวง และยังมีปัญหาอีกว่าหากพระเจ้าแผ่นดินทั้งห้ารัชกาลเสด็จสวรรคตไปก่อนพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีไค้เป็นพระราชโอรส การสืบสันตติวงศ์ก็อาจจะไขว้เขว หรือ อาจเกิดเหตุการณ์ จลาจลเป็นที่กกลางเมืองขึ้นได้ เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวไค้บังเกิดขึ้นเป็นอุทธานครั้งกรุงศรีอยุธยาหลายแผ่นดินทีเดียว เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (พระพุทธเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) ทรงสถาปนาพระอนุชาเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อจะเสด็จสวรรคตกลับมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยราชโอรส พระมหากษัตริย์จึงไม่ยินยอมเกิดรบพุ่งกันเป็นที่กกลางเมืองในระหว่างพวกวังหลวงและพวกวังหน้า ดังนั้น การที่มีพระมหากษัตริย์ที่ไม่ใช่พระราชโอรสนับว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องต่อความมั่นคงภายในประเทศอย่างยิ่ง

ปัญหาที่ตามมาประการที่สอง คือ ปัญหาความไม่สามัคคีระหว่างวังหลวงวังหน้า และข้าทาสบริวาร อันอาจจะนำไปสู่ความแตกร้างภายในประเทศที่ร้ายแรงได้ ปัญหาความไม่สามัคคีระหว่างกัน สาเหตุหนึ่ง อาจสืบเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ที่ไม่ได้เป็นพระราชโอรส เป็นเพียงพระอนุชาหรือพระบรมวงศานุวงศ์อื่น ดังนั้น ความจงรักภักดีที่ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินจะได้รับจึงไม่ฝังรากลึกแน่นและมั่นคงเท่ากับความจงรักภักดีที่ "ลูกมีต่อพ่อ" ได้ จึงมักเกิดเรื่องบาดหมางระหว่างวังหลวงวังหน้ามาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ (ยกเว้นในรัชกาลที่ 2 เพียงรัชกาลเดียว) ในบางรัชกาลก็รุนแรงถึงขนาดจะทำสงครามกันก็มี นอกจากนี้เจ้านายทั้งสองจะมีความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นต่อกันแล้ว ข้าทาสบริวารของแต่ละฝ่ายก็ยังแบ่งพรรคแบ่งพวกกันอีก เห็นตัวอย่างไค้ชัดในรัชกาลที่ 1 และแม้จะมีการแก้ปัญหาด้วยการแบ่งคนในพระราชวังหลวงไปรับราชการในวังหน้าเพื่อขจัดความแตกร้างก็ยังไม่แก้ปัญหาดังกล่าวได้ไม่ ทั้งสองฝ่ายยังคงมีอคติต่อกันอย่างไม่มีวันจบสิ้น ดังนั้น การที่ผู้มีอำนาจทั้งสองลงรอยกันไม่ค่อยสนิท และยังมีข้าทาสบริวารแต่ละฝ่ายคอยสนับสนุนและมีอคติต่อกัน ก็ย่อมเกี่ยวข้องต่อความแตกสามัคคีภายในที่รุนแรงอย่างยิ่ง ซึ่งก็จะกลายเป็นจุดอ่อนเปิดโอกาสให้ภัยอันตรายจากภายนอกเข้าแทรกแซงได้โดยง่าย อันเหตุการณ์ความแตกร้างระหว่างวังหลวงวังหน้าที่เกิดขึ้นในต้นรัชกาลที่ 5 ก็เป็นอุทธานที่เด่นชัดและฝังอยู่ในความทรงจำของนักการเมืองในสมัยนั้นเป็นอย่างดี

ปัญหาที่ตามมาอีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาความสูญเปล่าของตำแหน่งพระมหาอุปราชา ไต่บังเกิดขึ้นโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 และในรัชกาลที่ 5 เนื่องจากฝ่ายวังหลวงและวังหน้าในสองรัชกาลมีเรื่องขัดแย้งกันในด้านการเมืองและเรื่องส่วนพระองค์ จึงทำให้เป็นอุปสรรคต่อการบริหารราชการแผ่นดินร่วมกันในอันที่จะให้บรรลุเป้าหมาย คือ ความเจริญของประเทศไต่แท้ที่ควร หากทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ คงจะช่วยงานทางด้านการพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศไต่ดีกว่านี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นอัจฉริยบุรุษในด้านวิทยาการแบบตะวันตก กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญแม้จะไม่ทรงมีพระปรีชาสามารถทัดเทียมพระราชบิดา แต่พระองค์ทรงเป็นทายาทของพระราชบิดาที่ไต่รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ไต่มากกว่าผู้ใด ดังนั้น ทั้งสองพระองค์หากไต่มีโอกาสรับมอบงานด้านพัฒนาประเทศโดยเฉพาะ ก็คงจะทำประโยชน์ไต่มากกว่านี้ และเนื่องจากความขัดแย้งระหว่างกันเป็นอุปสรรคสำคัญ จึงยังผลให้พระองค์ท่านทั้งสองมิไต่แสดงพระปรีชาสามารถไต่แท้ที่ควร ตำแหน่งพระมหาอุปราชาในสองรัชกาลนี้จึงกลายเป็นตำแหน่งลอย กล่าวคือ กลับกลายเป็นตำแหน่งที่มิไต่ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศไต่เต็มที่ตั้งในรัชกาลก่อน ๆ และยังมีผลเสียอีกที่ฝ่ายพระบรมมหาราชวังจะต้องใช้เงินแผ่นดินรักษาตำแหน่งไต่อีกมาก และไต่มากกว่าในรัชกาลใด ๆ อีกด้วย เพราะในรัชกาลที่ 4 พระมหาอุปราชาไต่รับการสถาปนาให้ดำรงพระบวรราชอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน ไต่รับเบี้ยหวัดเพิ่มเป็นสองเท่าและไต่รับภานี้ฮการจำนวนมาก เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญมิไต่มีพระยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน แต่ยังคงใช้พระราชทรัพย์จำนวนเท่ากัปีในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มิไต่มีการลดจำนวนลงแต่อย่างใด ดังนั้นการที่พระมหาอุปราชาในสองรัชกาลมิไต่มีอำนาจเข้าร่วมบริหารราชการบ้านเมืองเท่าที่ควร ยังต้องใช้พระราชทรัพย์เพื่อรักษาพระเกียรติยศอีกมากมายนั้น อาจกล่าวไต่ว่าการสถาปนาตำแหน่งพระมหาอุปราชาในสองรัชกาลดังกล่าวก่อให้เกิดความสูญเปล่าของตำแหน่งโดยสิ้นเชิง

ปัญหาสุดท้าย คือ การสถาปนาตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ปราศจากหลักเกณฑ์ดังกล่าว อันเป็นผลให้ตำแหน่งไปตกแก่เจ้านายที่ไม่ใช่พระราชโอรสนั้น ย่อมก่อให้เกิดเป็นปัญหาตราบสองคม เพราะการสถาปนาตำแหน่งพระมหากษัตริย์ เสมือนกับสนับสนุนให้เจ้านายผู้นั้นมีอำนาจมากขึ้น และยังมีการเพิ่มจำนวนข้าราชการบริพารให้มากขึ้น เช่น ในรัชกาลที่ 4 และในรัชกาลที่ 5 กว้างแล้ว ยิ่งส่งเสริมให้มีพระอำนาจมากขึ้นกว่าเดิม การที่ส่งเสริมให้เจ้านายพระองค์นั้นมีอำนาจมากขึ้น มีทั้งคุณและโทษซึ่งเปรียบเสมือนตราบสองคม คมที่ให้คุณก็จะได้เป็นเครื่องประกันเสถียรภาพแห่งพระราชบัลลังก์ของพระเจ้าแผ่นดิน แต่อีกคมหนึ่ง ก็อาจจะหันมาเชือดเฉือนได้ คืออาจใช้อำนาจที่ได้รับมาแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวก่อการกบฏแย่งชิงราชสมบัติเสีย ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ แม้จะไม่ร้ายแรงถึงกับเป็นศึกกลางเมือง แต่ก็เข้าทำนองดังกล่าว เช่น กรณีพระองค์เจ้าลำควนและพระองค์เจ้าอินทปัตสะสมกำลังโดยอาศัยอำนาจและอิทธิพลของกรมพระราชวังบวรมหาดุสรสิงหนาทพระบิดา ซึ่งเสด็จสวรรคตไปแล้ว จะเข้ากระทำการยึดราชสมบัติ และในกรณีกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงระดมพลก็เพราะทรงมีกำลังมากนั่นเอง จึงสามารถเรียกระดมพลให้เป็นที่หวาดหวั่นได้ อุทาหรณ์ทั้งสองแม้จะไม่ลุกลามเป็นศึกกลางเมืองแต่ก็โคจรสร้างความสั่นสะเทือนให้กับพระราชบัลลังก์ไม่น้อยทีเดียว

สังเกตเห็นได้ว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวล้วนเป็นปัญหาที่ล่อแหลมต่อเสถียรภาพของการเมืองภายในทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม แม้จะมีข้อเสียที่รุนแรงดังกล่าวแล้ว แต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองไว้มาก ซึ่งสมควรที่จะได้รับการยกย่องสรรเสริญ เช่น กรมพระราชวังบวรมหาดุสรสิงหนาทซึ่งสมควรได้รับคำสดุดีและเทิดทูนพระเกียรติยศอย่างยิ่ง เพราะทรงเป็นกำลังที่เข้มแข็งที่สุดของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการก่อสร้างประเทศทั้งในคานพุทธจักรและอาณาจักร ทรงดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์และที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่สำคัญที่สุด ทรงทำหน้าที่ดูแลป้องกันพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นหน้าที่ในความรับผิดชอบของพระองค์โดยตรงให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ยังผลให้พระราชอาณาเขตขยายออกไปกว้างขวางกว่าในสมัยใด ๆ ในประวัติศาสตร์ไทย และความเป็นอัจฉริยภาพในด้านการเป็นนักบริหารระดับสูง

จนได้รับสมญานามว่า "พระยาเสือ" ได้มีส่วนสร้างพระบรมเชดานภาพของพระมหากษัตริย์ไทยให้เป็นที่ยำเกรงกันทั่วไปในประเทศใกล้เคียง จึงนับว่า กรมพระราชวังบวร-มหาสุรสิงหนาทเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์หนึ่งที่บำเพ็ญประโยชน์ไว้กับประเทศชาติอย่างมหาศาล ทั้งนี้การสถาปนาตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนี้ นับว่าเหมาะสมกับสถานการณ์อย่างยิ่ง เมื่อถึงรัชกาลที่ 2 การสถาปนาสมเด็จพระเจ้าอนุวงศ์ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดีขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็นับว่าเป็นการวางนโยบายที่เล็งผลเลิศอีกรัชกาลหนึ่ง เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนี้ ทรงเข้าช่วยหนุนนำรัฐประศาสน์ประเทศอย่างเข้มแข็งไม่คอยไปก่อกวนกรมพระราชวังบวร-มหาสุรสิงหนาท จนได้รับคำยกย่องว่าทรงเป็น "ผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณ" ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเพียงพระองค์เดียว ที่เข้าร่วมทำราชการแผ่นดินกับพระเจ้าแผ่นดินในทุก ๆ ด้าน โดยมีได้แบ่งส่วนไป และทรงปฏิบัติงานได้เป็นที่เรียบร้อยตลอดพระชนมชีพ เป็นที่น่าเสียดายว่าพระองค์ดำรงพระอิสริยยศได้เพียง 7 ปีเศษก็เสด็จสวรรคต อย่างไรก็ตาม จัดได้ว่าทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเหมาะสมกับสถานการณ์อีกรัชกาลหนึ่ง สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสวยในรัชกาลที่ 3 ก็ทรงรับผิดชอบงานในด้านการป้องกันพระราชอาณาเขตได้เป็นที่เรียบร้อยตลอดพระชนมชีพ ส่วนผลงานในด้านอื่น ๆ ไม่ปรากฏผลงานที่ตีเด่นนัก ยกเว้นในด้านศาสนกิจซึ่งทรงเอาพระทัยใส่ในการหนุนนำรัฐประศาสน์ประเทศไว้มากทั้ง ๆ ที่ดำรงพระอิสริยยศเพียง 8 ปีเศษเท่านั้น ที่ไม่ปรากฏผลงานที่ตีเด่นนัก อาจเป็นเพราะทรงมีพระจริยาวัตรถ่อมพระองค์นั่นเอง และทรงตระหนักดีว่าเดิมพระองค์ทรงมีบรรดาศักดิ์เพียงพระองค์เจ้าเท่านั้น จึงไม่ได้เข้าเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมืองอย่างมากมายเช่นเดียวกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 2 อย่างไรก็ตาม การสถาปนาตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนี้ก็เหมาะสมกับสถานการณ์อีกรัชกาลหนึ่ง เพราะในขณะนี้ ยังคงอยู่ในระยะของการก่อร่างสร้างประเทศ และยังมีศึกติดพันอยู่ จึงต้องอาศัยความช่วยเหลือจากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสวย ซึ่งมีพระปรีชาสามารถในเชิงยุทธวิธีคอยป้องกันพระราชอาณาเขตอีกทางหนึ่ง

สำหรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าพระองค์ไม่ได้เข้าเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมืองตามสมควรแก่ตำแหน่ง จนบางครั้งก็คิดว่าตำแหน่งของพระองค์เป็นตำแหน่งลอยอังกืงกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อกำหนดถึงความเป็นอัจฉริยบุรุษในวิทยาการแบบตะวันตกและผลงานของพระองค์แล้ว นับว่าพระองค์มีส่วนพัฒนากรุงสยามให้เจริญไปหลายด้านด้วยกัน เช่น ในด้านการทหาร ทรงนำวิชาการทหารแบบยุโรปมาใช้ ด้านการก่อสร้าง ทรงนำวิชาการก่อสร้างแบบยุโรปมาเผยแพร่ และทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่สนับสนุนวิชาการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างจริงจัง นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นผู้อุปถัมภ์และเตรียมผู้คนไว้พร้อมที่จะรับอารยธรรมสมัยใหม่ที่ไหลล้นเข้ามาอย่างไม่ขาดสายอีกด้วย เมื่อพิจารณาจากคุณประโยชน์ที่พระองค์สร้างไว้กับกรุงสยามแล้ว อาจกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาผู้ที่เหมาะสมขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกรัชกาลหนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อใดพิจารณาถึงพระปรีชาสามารถของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญในด้านการช่างและวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ อันเป็นผลิตผลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงถ่ายทอดไว้แล้ว น่าจะกล่าวได้ว่าทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่เหมาะสมกับสถานการณ์ ในอันที่จะรับภาระในด้านการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ความผันผวนทางการเมืองในขณะนั้นกลายเป็นอุปสรรคสำคัญ จึงทำให้พระองค์ไม่ทรงอยู่ในฐานะที่จะแสดงออกซึ่งพระปรีชาสามารถในคานนี้ได้อย่างเต็มที่ ดังนั้น ผลงานของพระองค์ในด้านวิทยาการแบบตะวันตกจึงไม่เป็นที่แพร่หลายนัก แต่หากพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์แต่กาลก่อนแล้ว นับว่าพระองค์ไม่สมควรจะดำรงอยู่ในตำแหน่งนี้ เพราะเป็นการผิดโบราณราชประเพณีหลายประการจนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกันในทางการเมืองตั้งแต่เริ่มแรก และก่อเกิดสลายกลายเป็นเหตุการณ์ร้ายในที่สุด

เมื่อใดพิจารณาจากข้อดีและข้อเสียที่บังเกิดขึ้นทั้งหมดดังกล่าวแล้ว อาจสรุปได้ว่า การมีตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่มีการตีความหมายคลี่คลายออกไปในทางที่ไม่สมควรดังกล่าวข้างต้นนี้ ยังให้เกิดผลเสียที่มีแนวโน้มไปสู่ภัยอันตรายอันใหญ่หลวงทั้งสิ้น เป็นที่น่าเสียดายต่อเสถียรภาพพระราชบัลลังก์ และอาจจะนำไปสู่การเสียด่างการ

คุกคามจากภายนอกได้โดยง่าย ดังนั้นตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ไม่สมควร
 ที่จะให้มีขึ้นอีกต่อไป หรือถ้าจะให้ให้มีขึ้นอีกก็ควรจะออกด้วยกฎหมายระบุให้ชัดเจน อย่างไรก็ตาม
 ตาม ประวัติศาสตร์ที่ยอมรับยอมรับตนเองเสมอ และอาจจะบ่งบอกที่รุนแรงกว่าเดิมก็เป็นได้
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในข้อเสียต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นอย่างดี
 จึงมีรัฐสภาสโนบายในข้อที่จะคัดปัญหาดัง ๆ นี้เสียโดยสิ้นเชิง โดยประกาศเลิกตำแหน่ง
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหลังจากที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญถึงแก่กรรม
 แล้ว¹ ในขณะเดียวกัน ทรงสถาปนาองค์รัชทายาทให้เป็นประจักษ์แก่คนทั้งปวงเสีย
 เป็นแบบเดียวกับ "สมเด็จพระพุทธเจ้า" ในกฎมนเฑียรบาล แต่ให้เรียกใหม่ว่า
 "สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร" ให้ทรงศักดินา 100,000 เสมอสม-
 เด็จพระเจ้าลูกยาเธออันใดเฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นพระมหากษัตริย์ฝ่ายหน้า ตามที่
 กำหนดในพระราชกำหนดตำแหน่งนาพลเรือน ที่มีบัญญัติขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลก-
 นาด สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกของไทย คือ สมเด็จพระ-
 เจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริธิต ในสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี
 ทรงได้รับการสถาปนาเมื่อวันศุกร์ที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2429 เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง
 ที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกของประเทศไทย เสด็จ
 สวรรคตไปเสียก่อนจะสิ้นรัชกาล (4 มกราคม พ.ศ. 2437) เป็นเหตุให้ต้องทรงประกาศ
 แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ๗ กรมขุนเทพทวารวดีพระราชโอรส
 พระองค์ถัดมาในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ซึ่งในขณะนั้นกำลังทรงศึกษาอยู่ใน
 ประเทศอังกฤษ ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารแทน
 นับได้ว่าทรงเป็นพระองค์ที่สองที่ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎ-
 ราชกุมารแห่งประเทศไทย การเสด็จเสวยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 6 ในพระบรมวงศ

¹ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 10, หน้า 233-5.

จักรีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นี้ใน พ.ศ. 2453 ได้ดำเนินไปตามพระราช-
 ประเพณีเรื่อยมาทุกประการ ในรัชกาลต่อมา มิได้มีการสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระ-
 บรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารอีกเลย เพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงมีพระราช-
 โอรส จนกระทั่งถึงรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล-
 อดุลยเดชทรงมีพระราชดำริเรื่องรัชทายาท ประกอบกับสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีเจ้าฟ้า-
 วชิราลงกรณ์ ทรงเจริญพระชนมายุครบ 20 พรรษาใน พ.ศ. 2515 จึงโปรดให้มีพระ-
 ราชพิธีสถาปนาเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารใน
 วันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2515 พระองค์จึงนับว่าทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช-
 สยามมกุฎราชกุมารพระองค์ที่ 3 ของประเทศไทย.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอเสนอแนะ

หลักฐานที่ใช้ประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นเอกสารที่เขียนโดยฝ่ายพระราชวังหลวง และโดยชาวต่างประเทศที่รู้เห็นเหตุการณ์ในขณะนั้น ซึ่งอาจเป็นข้อบกพร่องอย่างหนึ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเสนอโน้มนภาพของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลใญ่ถูกต้อง ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้เขียนได้เพียรพยายามพิจารณาอย่างรอบคอบ และวิเคราะห์หาความเที่ยงธรรมที่สุดเท่าที่หลักฐานจะอำนวย เนื่องจากมีอุปสรรคดังกล่าว ผู้เขียนจึงใคร่ขอเสนอแนะว่า ถ้ามีโอกาสใดศึกษาคนควาเอกสารฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลได้มากกว่านี้ ก็อาจจะทำให้เห็นมโนภาพของพระองค์ท่านที่ถูกต้องและใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ผู้เขียนใคร่เสนอแนะว่า เมื่อมีประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารขึ้นมาแทน ก็ควรอย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาขอบเขตพระอำนาจและพระภารกิจในความรับผิดชอบของตำแหน่งดังกล่าวในเชิงเปรียบเทียบกับตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลก่อน ๆ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ในวิชาประวัติศาสตร์ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย